

Göttingában 1813 okt. 20-tól 1814 ápr. 17-ig Sylvesterrel együtt laktak, aki „igen összeromlott lélekkel érkezett oda” Jenából, ahol az élet olcsóbb ugyan, de — mondja Sylvester — itt mégis jobb. 1814 május 10-én Bécsből a püspökhöz írt levelében mondja: „Mi a végzés reám nézve, mely szerint tanulásomat folytatnom kellene, még nem tudom; én még ezen akadémiai expediciómban sem a főtszt. superintendens úrtól, sem pedig a konzisztóriumtól nem kaptam semmi levelet”. Junius 14-én is ismétli, hogy most sem tudja, „mi végzés lett reá nézve”. „Az ezekből eredett tünődés mind néki (Sylvesternek), mind nekem nem kevés nyugtalanságot okozott”. Fizikai műszereket is szeretne venni, de nem tudja, mi van meg otthon. Julius 12-én azt kérdi: „ha szabad volna, szeretném tudni, minekelőtte Bécsből kiindulnék, hova fogja a gen. konzisztórium parancsolni, hogy lépjek”. Utolsó levelében, 1814 aug. 12-én, melyben közli, hogy aug. 25-ike körül indul haza, még mind nem tudja: „mibe fog parancsolni velem a ven. konz. lemenetelem után?”

Szeptember 11-én jelentik a repr. konzisztóriumban hazaérkezését s határozzák, hogy 18-án iktattassék be s tanítson Körmöczi helyett fizikát és mathesist. Székfoglaló beszédének tétele ez volt: ami a fizikust és földmívest, a filozófust és theologust, az iparost és kereskedőt egyenlően érdekli, hogy közszabadságból nő ki a szabad művészetek és tudományok fejlődése. Montesquieu tétele alapján áll: egy nép tökéletessége attól függ, hogy mennyi szabadsága van, mert a nép üdve a legfőbb törvény.

Székely Miklós és Sylvester akadémiai útja s különösen későbbi tanárrá alkalmaztatásuk kérdésében Gyöngyösi és Benczédi között irodalmi vita fejlődött.³⁰ Gyöngyösi azt állította, hogy együtt indultak külföldre, együtt tanultak s a közvélemény Székelyt hittanra, Sylvestert meg a mathesis-fizika szakra jelölte. A tanács elrendelte hazajövetelét, de a levél csak Székelyt találta otthon, Sylvester Svájcban volt tanulmányúton. Székely anélkül, hogy Sylvestert értesítette volna a levélről, sietett haza s elfoglalta a közvéleménytől Sylvesternek szánt mathesis-fizika üresen álló tanszékét. Mikor ezt Sylvester megtudta, „hogy bálványozásig kedvelt tantárgyának teréről leszorított”, szégyenében a hazajövetelt megtagadta s csak ismételt komoly hangú felszólításra és fenyegetésre tört meg s jött haza. Benczédi alapos levéltári kutatások és a jegyzőkönyvek tanulmányozása alapján e cikk sok téves adatát helyreigazítja s állítja, hogy a Székelyre és a konzisztórium

³⁰ Unitárius Közlöny, 1890.

eljárására vonatkozó állításai alaptalanok. Mikor Székely hazajött, Körmöczi püspöksége, Nagy Zs. és Márkos halála folytán három tanszék állott üresen. Hogy Székelyt hittanra, Sylvestert fizikára választották volna, annak hivatalos iratokban semmi nyoma. „Szóbeli utasítást kapniok kellett, mert Székely már az útlevelében is *physicus professor*“. A repr. konzisztórium a Főtanács 1814 jan. 3-iki határozata alapján utasította Székelyt, hogy az utolsó félévre jöjjön asztronomiára Bécsbe. Már csak ez egy tényből is talán joggal lehet következtetni, mondja Benczédi, hogy a konzisztórium Székelynek szánta a fizikai tanszéket. Sylvester zsidót, görögöt, exegegist tanult, Székely nem. Sylvester soha még közel sem járt Svájcba. Egyetlen levelében sincs a keserűségnek nyoma sem. Sylvester híres szónok, Székelyről senki sem állítja ezt. E tulajdonságok már elmenetelük alkalmával tudva voltak s így valószínűbb, hogy Sylvestert szánták már akkor Márkos utódjául. Székely és Sylvester írásban nem kaptak utasítást tanulmányaik kiválasztására. Benczédi állítja, hogy előszóval kapniok kellett. Igaza lehet. Hogy volna másképp érthető, hogy Székely csupa *mathesis-fizika* körébe tartozó előadásokat hallgat elejétől végig, Sylvester pedig zsidót—görögöt—exegegist? Másfelől azonban az is igaz, hogy egyikük sem tudja, mi lesz velük, milyen alkalmazást kapnak s ez nyugtalanítja és szomorítja őket. Ha igaz Benczédi állítása, hogy a repr. konzisztórium e tárgyú végzését megírták Székelynek, ez a levél elveszhetett, nem került kezébe, hiszen érzékenyen panaszozzák, hogy sem a konzisztóriumtól, sem egyesektől egyetlen levelet nem kaptak. És Székely még utolsó levelében sem tudja, hogy mit szándékozik vele a konzisztórium.

Fényt derít erre a kérdésre Körmöczi 1812 szeptember 21-iki levele P. Horváth Miklós főgondnokhoz. Ebben a levélben erről az ügyről a következőket olvassuk: Székely útlevele hamarabb készen volt, mint Sylvesteré, várta Sylvestert másfél héttig, de nem jött s így elindult egyedül. Körmöczi szerette volna, hogy együtt menjenek. Aug. utolsó hetében Sylvester is megérkezett s addig kapott ide-oda, hogy csak szeptember 7-én, vagy 9-én indult el egy „kávés szekérral“. De figyelmébe ajánl a főgondnoknak bizonyos környülállásokat, amelyeket ezen két ifjakra sajditottunk“. Ezt azért, hogy „*a mű minden részrehajlás nélkül jóra törekvő célzásunk meg ne kerültessek*“. Székely „bizonyos és valami különös okból“ nem várta meg Sylvestert, mintha haragudnék, hogy ő nem volna olyan Bécsben, mint más, sőt azt mondotta ott bizonyos privát helyt, hogy ő nem is mégyen egy helyre Sylvesterrel, mert a konzisztórium *conclusuma* az, hogy *egyszerre kettőt ne küldjenek*

s az öreg püspöknek (Lázárnak) is e volt érzése és akaratja. Tudja ő ezt, mert mondotta néki Fúzi uram. Ő nem mégyen Bécsnél feljebb. Notandum in privato: azt is mondotta, hogy P. Horváth Károly úr is úgy utasította, hogy Bécsben maradjon, ott fizikát, mathesist jobb móddal tanulhat, ő pedig erre fog applicáltatni. Ezen historiából Sylvester is értegetvén valamit, megszomorodott. Én, mikor előttem erről szót tett, megmondottam, hogy e mind semmiség. A konzisztórium soha olyast nem konkludált, közülök egyiket is bizonyos fokra (Fach) nem küldi, hanem úgy, hogy mindenre készüljenek s amire szükség lesz, arra fognak applicáltatni. Hogy a konzisztórium köztük atyafiságos barátságot, egyetértést kíván s ha e nem lesz, amelyik felokozná, a nem méltó ezen spartára, hogy Bécsben maradásukat a konzisztórium meg nem engedi stb. Ezekkel ment el. Úgy látom, hogy Fúzi Székelyt alattomban utasította a régi kovász szerint s ha e világosságra jőne, feddést érdemlő cselekedet, mert *alplanumon* én nem viszek semmit. Az ilyent meg sem fogjuk engedni. Caeterum attentus lések ad futura. Írtam Augusztinovicznak is, hogy in casum, ha venné észre Székelynek Bécsbe maradó szándékát, disponálja a mű planumunk követésére“.

A fennebbi sorokból a következőket olvashatjuk ki: Két párt működött itt, a néhai Lázár püspöké és az újé. A konzistorok is megosztak, a jelöltek is. Székely a régi püspök jelöltje, Sylvester az újé, amint Gyöngyösi ki is emeli. A pártok (Fúzi) a színtalpak mögött titokban dolgoztak. Székely már négy éve ki volt s még pedig egyedül szemelve tanárjelöltnek. Elég idő, hogy egészen beleképzelve magát jövendő helyzetébe. Körmöczi írja is, hogy a néhai püspök akaratára s P. Horváth Károly nézetére hivatkozik, akik megígérték, hogy a mathesis-fizikai tanszékre fogják alkalmazni. Ez magyarázza egyetemi előadásai kiválasztását. Ennek az ígéretnek jegyzőkönyvekben nincs nyoma s ennyiben Benczédinek is igaza van. Székely bizonyos féltékenységgel fogadta a hirt, hogy Sylvesterral együtt kell mennie. Hiszen ő egyedül volt már évekkal azelőtt kandidálva. Ám ez idő alatt a helyzet változott. A mathesis-fizika tanára püspök lett, Nagy és Márkos meghaltak. Székelynek ezt a körülményt figyelembe kellett volna vennie s nem féltékenykednie Sylvesterre. Sylvester ezt észrevette s „megszomorodott“. A püspöknek panaszkodott. Mit tehetett a püspök? Igyekezett kissé egyeztetni az ellentéteket. Erősítette, hogy a konzisztórium nem hozott olyan határozatot, aminthogy igaz is. Szivére beszélt, hogy éljenek békességben stb. A püspök szávaiból kiérzik, hogy itt az ő tervüket (ő és a főgondnok) keresztező áramlatról („alplanum“) van szó, amelyet nem akar-

nak s nem fognak türni. Ebből magyarázható Székely nyugtalansága, aki közvetlenül visszaindulása előtt sem tudja még, hogy milyen tanszéket kap. Félt és nyugtalankodott, hogy talán felülkerekedik az ellenkező áramlat s elesik szóval megigért tanszékétől. Azért sürgeti ismételten a választ. És így érthető a püspök és konzisztórium hallgatása is, akik nem írnak — ha ugyan nem írtak — Székelynek egész külföldön időzése alatt. Várhatták a közvélemény változását, Pálfordulását, ami azonban nem következett be. Ezt is megértjük, ha ismerjük az akkori személyi viszonyokat. A néhai püspök fia, Lázár Samu konzisztor, guberniumi titkár éles ellentétben van a püspökkel, kinek minden lehető és lehetetlen módon kellemetlenkedik. A tanári karból Fűzi titokban az ellenpárt tüzeit szítja. Márkos, mig élt, sok borsot tört a püspök orra alá. Molnos nyakas és makacs ember, aki nem egyszer tagadta meg a püspöki rendelet végrehajtását. Egyszer ki is kelt Körmöczi ellene, hogy hát kollega-e vagy felebbvaló ő? S ez is alkalmi okul szolgált arra, hogy elévették a rektori utasítás elkészítését, hadd tudja mindenki, mi a joga s kötelessége.

Mindezeket összevéve azt mondhatjuk, hogy a Gyöngyösi—Benczédi vitában a teljes igazság nem a Benczédi részén van: formailag, a hivatalos írások szerint talán igen, de lényegileg Gyöngyösi nem nagyon hibázott, mikor a Székely—Sylvester ügyben Székelyről azt állítja, hogy sietett haza, nehogy elveszítse a neki kéz alatt, élőszóval megigért tanszéket. Ez ellentétekből magyarázható az is, hogy egyik Göttingába, másik Jénába megy s csak később kerülnek össze, mikor az idő az indulatokat már kissé csendesítette. Végeredményben a dolog helyesen rendeződött, mert Székely nem szónok, Sylvester pedig a maga korának híres, széles körökben elismert szónoka, aki-ről, mert nem volt megnyerő arca, a kath. püspök azt mondta, hogy őt nem nézni, hanem hallani kell.

Molnos főjegyzővé választatott, utódjául Székelyt választották 1832 aug. 26-án igazgatóvá a nyárádszentlászlói zsinaton, mely tisztet 1836 őszéig vitte, mikor helyettes főjegyzővé választatott. 1836 dec. 13-án Körmöczi püspök meghalván, az 1837. évi Főkonz. febr. 5-én püspöki adminisztrátorrá, 1838. aug. 20-án a tordai zsinat püspökké választotta.

Munkája: Rövid elmélkedés, melyet néhai Molnos Dávid emlékköve felemelésekor a köztemetőben elmondott. Kolozsvár, 1837. Gyöngyösi István halotti beszédével együtt.

31. *Aranyosrákosi Székely Sándor (1836—38).*³¹ Született

³¹ Élettörténetét sajátkezüleg írta be a tordai gimnázium anyakönyvébe Figyelő, 1882. Gyulai: Vörösmarty életrajza, 48—62. l. Ker. Magvető, 1888 1897. Régi Magyar Könyvtár. I. füzet.

1797 szept. 13-án Székelykálban. Szülői Aranyosrákosi Székely István káli unitárius pap és marosköri esperesi helyettes, anyja Szabédi Szekeres Klára. 1808 szept. 1-én ment a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba, hol 6 évig tanult. 1814 szept. 1-én a kolozsvári kollegiumba ment, ahol a filozófiai és teológiai tanulmányokat 5 év alatt végezte. 1818/19-ben az etymologisták praepceptora. 1819 nov.-ében a kir. liceumban a törvényt kezdte tanulni. De 1820 jul. 1-én a dicsőszentmártoni zsinat apja kérelmére megengedte, hogy saját költségén Bécsbe menjen egyetemre s egyben peregrinálhasson is s ezért a II. félévről magánvizsgálatot tett kitűnő eredménnyel. 1820 nov. 17-én indult Bécsbe, dec. 10-én érkezett fel. Az egyetem ág. ev. és reformátusok cs. királyi theologiai tanintézetébe 1821 ápr. 3-án iratkozott be. Hallgatott Venrichtől exegesis, theologiai enciklopédiát, a második félévben protestáns egyháztörténelmet, a harmadikban Genersichtől általános egyháztörténelmet, az utolsó félévben ó- és újszövetségi exegetikai előadásokat. A főváros a maga zajos életével, élénk forgalmával, nagy sürgés-forgásával élénk hatást tett az erdélyi hegyek csendjéhez szokott ifjura. Mint maga írja, a nagy lárma, forgalom „az embernek agyvelőjét megreszketteti”. 1822 elejéről írja, hogy látta a kis Bounapartét (a reichstadti herceget) gróf Colloredo nevelője mellett: „fejér kerek pofáju, kék szemű, de azt mondják, nagy hazug”. Aztán arról is beszámol, hogy vátozott át németté: „Itten az ember erővel németté lesz. Az én öltözetem egy magas kalap, fekete selyem lájbi, fehér nyakravaló, melynek oly magasnak kell lenni, hogy az ember örökké az égre nézni kénytelen, egy pantoffel, fekete pantallon és egy olajsín Gehrock, mindamellet úgy képzelem magamat, mint egy idegen sziget madarát, mely bármi cifra kalickában van, szirtes hazája felé fordul énekelni”. „Szirtes hazájából” hozta lelkében „a székelyek Erdélyben” „csodálatos sugallatát” s midőn az idegen főváros benyomásaitól lelke kifáradt, odamenekült faja ősi történetéről lelkében rajzó képeihez, melyek dalolásra készítették már a kollégium falai között a süldő diákokot.

Az 1822. évi jan. 21-én tartott Főtanács Tordára rendelte papnak. Május 17-én tehát hazaindult s június 9-én beköszöntött. Az 1823. évi szabédi zsinaton szentelték fel. 1827. július 4.-i bágyoni zsinat határozata alapján a papi hivatal mellett a tordai gimnáziumban hittant, németet, görögöt tanít. 1830 aug. 22-én a dombói zsinat rektorrá választja, mit 1831 ápr. 24-ig viselt. 1832 aug. 23-án a nyárádszentlászlói zsinat áthelyezi Kolozsvárra a történelem és hittan tanárának s szept. elseje óta hittant, zsidót, görögöt kezdett tanítani. 1833 szept. 13-án az ürmösi zsinat Molnos főjegyző mellé segédnek választja.

1836-ban rektorrá választják, mely hivatalt 1838-ig vitte. Ez időben földrajzot, időszámítást, egyetemes és hazai történelmet tanított. 1838 aug. 22-én a tordai zsinat főjegyzővé választja. 1843 okt. 9-én Székely Miklós püspök elhunytával püspök-helyettesé nevezik ki s 1845 aug. 25-én a homoródalmási zsinat püspöknek választja.

Háromszor nősült. Első neje, Csipkés Erzsébet, 3 év múlva „szárazbetegségben” meghalt. Második neje, Nagy Rozália, kivel 1828-tól 1835 ápr. 26-ig élt, évekig tartó betegeskedés után, szintén meghalt. Harmadik nejét, Hincsz Zsuzsánnát 1835 dec. 15-én vette el. Ettől gyermeke Ádám, Kolozsvár városának szenvedélyes régiségbuvár levéltárosa, 1892-ben halt meg. Mindhárom felesége nemes családból származik. Az elsőről írja, hogy két szenvedélye volt: a madár és virág, költői lelkületű, aki szerette és olvasta a magyar irodalmat. Rokonai harmadik feleségül gazdag falusi és ref. vallású leányt ajánlottak neki. E házasságot lehetetlennek tartotta, mert „akadály a vallás, amit nem változtathat s ha akarná is, előjáróinak nem kellene engedni... De én sem szeretnék oly házastársat, kivel magamért azt szegetem meg, aminek a világon legszentebbnek kell lenni”. Neki eddig mindig más választott feleséget, t. i. Székelyné ángya. Akit akart, megkért, felesége lett. Most már maga akar választani.

Székely Sándor közéleti pályája az epikai költészettel indult. Döbrentei volt az, aki a költészetet megkedveltette vele. Első dalai és ódái 17 éves korából valók. 1814-től 1830-ig kötik le költői tárgyak, azután csak egyházi énekeket ír, de érdeklődése most már a tudomány s az egyházi élet szükségletei felé fordul. Toldyval ez időben állandó levelezésben áll. 1827 nov. 6-án írja hozzá: „Mit írok gyönyörködtetőbb könyveimről és uralkodó passioimról? Homert és Virgilt mások felett szeretem, különben pedig minden nemzet epikusait. Az eposzi kürtöt adta nekem a természet, de a szelid lanttól sem fosztott meg”. Fia ezzel egybehangzóan írja Jakab Elekhez: „Néhai idvezült édes atyámnak kedvenc könyvei voltak Homer pergamentbe kötve, Horatius s egy elavult Virgil, továbbá Klopstock Messiása, Berzsenyi versei, stb. Ezeket annyira féltette, hogy mikor mint tudni vágyó kis gyermek, kinek a rajzhoz nagy kedve volt, könyvtárában képeket kutattam, mindig figyelmeztetett, hogy ezen drága könyveihez ne nyuljak”. Valóban Székely Sándor epikus költő a javából s csak sajnálni lehet, hogy élet-sorsa úgy eltérítette fiatal éveit oly szép ígéreteitől. Székely gyorsan dolgozott, nem szeretett javítani. Vienniaszát két hónap alatt írta. Hogy nem tett nagyobb hatást, annak oka nagyrésztben ennek köszönhető. De maradandó helyét és jelentőségét

a magyar irodalom történetében elismeri Vörösmarthy, kinek epikája nála nélkül el sem képzelhető, aztán Toldy, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv. hogy a mieinkről, Kanyaróról, Péterfi Lajosról és Borbély Györgyről ne is szóljak. Csupán Kiss Ernő az, aki jelentőségét kisebbíteni igyekszik, azt mondván, magával, Vörösmarthyval szemben, hogy: A Székelyek Erdélyben „igen-igen csekély hatással volt — ha volt — Vörösmarthyra“, nem magasztalhatjuk tehát Székelyt úgy, mintha nélküle a Zalán futása nem született volna meg, vagy legalább is később, vagy máskép. Így Székely veszt ugyan jelentőségéből, de nem szorul épen arra, hogy egyedül ez legyen a dicsősége.

De Székely minket ez alkalommal nem mint epikus költő érdekel, hanem főképen, mint tanár és mint énekes könyvünk szerkesztője és ma is használt sok szép énekünk költője.

Jakab Elek, mint hit- és történelemtanárnak hallgatója volt. Úgy jellemzi őt, mint pontos és lelkiismeretes tanárt, kinek világos előadása, nyugodt, kissé lassu és halk hanghordozása, tartalmas fejtegetése a figyelmet lekötötte és dús tanulságokkal jutalmazta hallgatóit. Volt benne valami abból a magatartásból, melyet a spanyol *grandezzának* nevez. Általános tekintélynek örvendett és szeretetben s tiszteletben részesült a diákság részéről.

Nyomtatott művei a tanulóifjúságnak kézikönyvül vannak szánva. Irodalmi értékük ebből a szempontból ítélandó meg. Időben a legelső a magyarul írt könyvek között s már ez is érdemük. Jakab Elek szerint adatokban mindenik bő, forrásai abban a korban jók, stilusa csak néhol darabos. Az *unitária vallás története Erdélyben* Uzoni-Fosztó István adatokban gazdag kézirati művének — Toldy szerint — „meglehetősen hanyag kivonata“, aminek magyarázatául szolgálhat az, hogy tanári teendői mellett ott voltak egyházi fontos és sok munkával járó megbízatásai s ezek mellett — különösen ab an a korban — nem volt meg az alapos munkához szükséges idő. Hiszen arról a korról van szó, mikor a korondi zsinat a tanításügyet reformálta s a tanítás nyelvét a magyart mondotta ki. Székely Sándor ezzel a munkájával, megérezve az idők szelét s megelőzve az eseményeket, nagy szolgálatot tett a reform ügyének, amely kimondotta ugyan az elvet, de rendkívüli nehézségekbe ütközött megvalósítása azért, mert nem voltak meg a szükséges tankönyvek. Különben Ádám fiának Jakab Elekhez írt levele szerint a cenzura sokat törölt belőle, valószínűen azért, mert a sok üldözés feltárása kellemetlen volt a katolikusoknak és reformátusoknak. Próbálkozott egy néhány tudományos értekezéssel is, ahol az önálló kutatás módszereivel való ismeretsége tűnik ki.

Lirai ereje az egyházi énekek költésében unitárius költőink legelső sorába emeli. Fia szívességéből a Keresztény Magvető (1887. 385—388. l.) közli azt a „Rövid értekezést”, melyet apja az énekeskönyv 1837. évi kiadása készítéséről összeállított. Sajnos, hogy ez az írat csonka: az 1—114. lapokon levő énekekre vonatkozó ismertetés hiányzik. Székely így mondja el az előzményeket: „Megavulván” az 1747 és 1777-ben kiadott énekeskönyv, a főkonzisztórium 1827 tájban munkába vétette egy új kiadását. De csak 1833-ban fogtak hozzá a munkához. Egy bizottság megállapította a meg- vagy kimaradó énekeket, a megmaradókat „jobbítás végett” kiosztották maguk között és új énekeket is szereztek. Ekkor átvette a szerkesztést, az énekeket összeírta, imitt-amott „igazgató” és „alkalmazó”. S bemutatta 1833-ban a konzisztóriumnak. Ez kiküldte az eszerekhez „megbírálás végett”. Egy évnél tovább forgott a körökben. De egyetlen új ének sem jött a többihez, a régiéknél is a bírálat csak énekek, vagy versek kihagyásából állott. A gyűjteményt a konzisztórium megint neki adta ki, ő újra leírta az énekeskönyvet, versbe szedte az énekeket s kótákat készíttetett feléjük. A kótákat Gál Ábel akkori kántor, Sófalvi énekes deák és Kis Mihály készítették. Végre 1837-ben megjelent Barra Gábor kiadásában, mert előfizetés útján nem ment a dolog. A jelentésben felsorolja az egyes énekeket s megnevezi szerzőjüket. Tőle 17 van. Az övéi: Csudálandók Úr Isten, Bölcs-teremtő szent Úr Isten, Kegyes és szívemelő, Szent vagy Isten szent vagy (melódiája is), Szeret, imád, magasztal, Menjetek el békességgel, Hálaadásban, vígságban, Az Istent imádjuk, Az öldöklő fegyver s pusztító inség, Igazlító Szent Úr Isten, Te vagy Isten a szeretet, Szálljon áldás rád az égből, Országol az Isten felettünk, Határt rendelt az Úr Isten, Szent Istenem tekints reám, Légyen béke áldott Isten, Dicsőség Istennek. Sok éneknél csak ez a megjegyzés: Régiből, vagy: régiből igazítva. Ezek fennebb nincsenek felsorolva, mert ahol ő „igazított”, ott első személyben beszél. A zsoltárokról azt jelenti, hogy a feleslegeseket elhagyták, mint a reformátusok is. Míg a szedés folyt, naponként négyszer is ment a nyomdába s mégis maradt hiba, kivált az első ívekben. Korrektor volt Káli Nagy Elek. Mikó Lőrinc is sokat segített. „Sokan kívánnak tökéletesebb gyűjteményt, de kevesen adának munkákat s még kevesebben segítenek egyebekben is. A jövő kor igazítsa ezt a második kiadáskor, alkalmazza a nevedő literaturához. Vagy adja Isten, hogy ennél sokkal tökéletesebbet készíthessen s virágozzék szent vallásunk mindaddig, míg magyar és székely nép létezik Erdélyben... Írtam ezt a maradék értesítéséül. Kolozsvárt, jul. 19-én 1838”.

Ebben a jelentésben egy téves adatot kell helyreigazítanunk. A Főtanács ugyanis nem 1827 táján, hanem már 1823-ban, sőt már előbb, foglalkozott az énekeskönyv új kiadása ügyével. A jegyzőkönyvekben nem találtam elébb nyomát, de az 1823. évi Főtanácson már bizottságról van szó, melyet az a szemrehányás ér, hogy nem tette meg jelentését, habár az esperesek felhozták az énekeket. Tehát a bizottság már előbb ki volt küldve. Boros is foglalkozik³² az új énekeskönyv kiadásával s Székely Sándortól eredőnek felsorol 10 darabot, melyek közül csak 4 egyezik a fennebb felsoroltakkal. Ezek: Csudálandó nagy Isten (így!), Csudálandók Úr Isten, Bölcs teremő szent Úr Isten. Szeret, imád, magasztal. A többiek: Szent színed előtt állunk, Felségesek műveid, Miatyánk, Világok teremője, Dicsőítünk és tisztelünk, Örök Isten, kinek esztendő. Aztán azt mondja, hogy az énekeskönyvbe felvett 63 új darabot, melyek — 10—12-öt kivéve — saját, eredeti szerzeménye. Ezek az énekeskönyv legjobb darabjai. Költői formában és eszmei tartalomban felette áll ez énekeskönyv öt elődjének. Dogmai kifejezései tisztultabbak, habár a régi énekekben még sok olyan elem maradt benn, melyek nem egyeznek mai hitelveinkkel. Aztán kifogásolja Boros, hogy tulságosan kedvez a lírai hangulat hátrányára a racionalizmusnak.

Székely Sándor érdemeit az új énekeskönyv szerkesztése és kiadása körül lehetetlen el nem ismerni. A kritikusok nézete az érdem mérlegelésénél nem egyezik. Heinrich Gusztáv a legelismerőbb. A lírai tehetséget általában megtagadja tőle, de annyit elismer, hogy egyházi dalai „e költői faj sikerültebb termékei közé tartoznak”, azt pedig kiemeli, hogy a reformban „döntő része” volt. Boros elismerését a később kifejezett bíráló megjegyzései nagyon leszállítják. Toldy szerint az énekeskönyvet „gyökeresen átalakította”, sok szép, régi éneket kihagyva, újakat dolgoztatva s az egészet másképp rendezve, mi által az becsben aligha nyert”. Tehát Toldy egyenesen kétségbevonja munkája értékét. Pálffy Márton eljárását igen radikálisnak tartja, mert sokat dobott ki, ami valódi érték. Annyi kétségtelen, hogy Székely Sándor közbelépése nélkül az énekeskönyv új kiadása aligha sikerült volna. Hiszen a Főtanács több mint 10 éve kísérletezett az üggyel, melyet egyszerű közigazgatási tárgyként kezelt, minden siker és eredmény nélkül.

Mint ember, szereti a társaságot, melyet elmésen, okosan és finom hangon mulattat. Háza nyitva volt barátainak, ismerőseinek, kiknek néha érdekes előadásokat tartott. Szereti nemcsak rokonait, hanem embertársait is. Gyöngéd férj, ritka jószágú

³² Unitárius Közlöny, 1895.

atya és lelkiismeretes, jó pásztor. Vallási kérdésekben türelmes, a felekezetieskedést elítéli. Fennebb láttuk, hogy legszentebb dolognak tartotta a világon a vallásban való hűséges megmaradást és a más vallásúak iránt való türelmet Világos, józan értelem, nyílt szellem és meleg, szerető szív jellemző tulajdonságai. Már szülői házában tanult hegedűt, melyben annyira vitte, hogy Bécsben egy hangversenyen Haydn miséje előadásában másodhegedűt játszott. Értékelte a zene nemesítő hatását. Fiát is taníttotta zenére.

1851 vége felé püspöki vizsgálatot tartott a háromszéki körben, már betegen. De titkolta betegségét, nehogy megijessze otthon feleségét és fiát. Kedves, közvetlen hangú levelekben értesíti őket az ünneplésekről, melyekben hívei részesítik. „Amerre megyek, 40—50 lovas székely jár előttünk s úgy énekelnek, hogy a hely szinte felfordul.” Gyöngyösi, aki őt ez útjában kíséri, emlékbeszédében azt mondja, hogy érezhette a vég közeledését, mert bölöni híveitől így búcsuzott el: „a munkát elvégeztem, többé nem kísér éneklő, zászlós seregetek, éltemet teszem le érettetek, többé nem látjátok az én orcámat”. Visszatérő útjában Marosszentkirályt 1852 jan. 22-én halt meg. Holttestét Kolozsvárra vitték s 29-én temették el.

Művei: Unitárius vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839. — Világtörténetek tanulók és olvasók számára Dittmar szerint. U. o. 1844. 2 kt. — Erdélyország története. U. o. 1845. — Szent beszédek Homoród-Almásán, a zsinat gyűlésén 1845 aug. 24-én. U. o. 1845. — A székelyek Erdélyben. Hősköltemény három énekben. Igaz Sámuel Hebe, 1823. — Költemények: Erdélyi Múzeum V. 1816, Szépirodalmi Ajándék 1821, Hebe 1823—1825, Dierniász, Hősi költemény 1826, Koszorú 1828, Urania 1829, Aglaja 1830—1831.

Cikkei: Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. A tanítás talptételei. — Törökök kiveretése Magyarországból. Nemzeti Társalkodó, 1838. II. 193. — Húnok és avarok várairól. U. o. I. 1830. 353.

Levele: Nagy Mihály özvegyéhez Dézsfalvi Simon Judit-hoz. Bécs, 1821 jan. 20. Aranyos Vidék, 1893. 43. sz.

Kéziratai a kollégium tulajdonában. Róla szóló cikkek:

Toldy: Handbuch der Ungrischen Poesie. 1828. II. 558.

Magyar költők élete. Pest, 1871. II. kt. 246. l.

A magyar költészet kézikönyve. II. kiadás. 1876. IV. k. 180—182. l.

A magyar nemzeti irodalomtörténete a legrégebb időktől a jelen korig rövid előadásban. IV. jav. kiadás. 1878. 228. és 235. l.

Irodalomtörténeti olvasókönyv. 1869. II. kt. 142. l.

Gyöngyösi István: Erdélyi unitárius püspök, Néhai Főtiszt. Székely Sándor úr Gyászemléke. Kolozsvár, 1852.

- Jakab Elek: Aranyos-rákosi Székely Sándor. Figyelő, 1882, 161—183. és 262—276. l.
- Boros György: Aranyosrákosi Székely Sándor. Unitárius Közlöny, 1895. 18. l.
- Kanyaró Ferenc: Aranyosrákosi Székely S. és Vörösmarthy. Ker. Magv., 1888. Aranyos-Rákosi Székely Sándor. Ker. Magvető, 1897. 257—262. l.
- Tóth Béla és Székely Sándor Hadúrja. Ker. Magvető, 1903.
- Péterfi Lajos: Aranyosrákosi Székely Sándornak „A székelyek Erdélyben” c. eposza. Ker. Magvető, 1889.
- Borbély György: A székelyek Erdélyben. Aranyosvidék kiadása. 1895.
- Gyulai Pál: Vörösmarthy életrajza. 3. kiadás. Budapest, 1890.
- Heinrich Gusztáv: A székelyek Erdélyben. Régi Magyar Könyvtár. I. füzet.
- Péter Lajos: A székelyek Erdélyben. Ker. Magvető, 1922.
- Pálffi Márton: Énekeskönyvünk új kiadásához. Ker. Magvető, 1922.
- Kiss Ernő: A Zalán futása és a Székelyek Erdélyben. Egyetemes Philologiai. Közlöny, 1900.

32. *Brassai Sámuel* (1838—1840, 1845—1847). A róla szóló irodalom nagy terjedelme fölöslegessé teszi, hogy e helyen részletesen foglalkozzunk élete történetével. Az érdeklődőt tehát oda utasítjuk. E helyen csak egy néhány vázlatos vonást rajzolunk róla, a tanárról, az igazgatóról és az ő segíteni kész áldozókészségéről.

1800 júniusában született Torockószentgyörgyön. 13 éves korában a kollégiumba kerül, de 4 év múlva az országos éhínség idejében atyja hazaviszi. Iskolai tanulmányairól nem sokat tudunk. 24 éves korában bevégez a filozófiai tanfolyamot. Úgy tetszik, hogy tulajdonképpen ekkor kezdődik reá nézve az igazi tanulás és előkészület útja, amelyen elindulva nemsokára az ország legnevesebb tudósai között kezdik emlegetni. 1832-ben megjelenik egy alapvető fontosságú s a magyar esztétika történetében korszakot jelentő esztétikai tanulmánya, *A gyönyörűségről*. 1834-ben Méhessel szerkesztője lesz a *Nemzeti Társalkodó*-nak és *Vasárnapi Ujság*-nak. Már itt és ekkor kitűnik éber figyelme a nemzeti és tudományos közélet minden jelensége iránt és széleskörű és alapos készültsége és tudása minden kérdésben, melyhez hozzá szól. S a legkülönbözőbb kérdésekkel foglalkozik. 1837 febr. 8-án a Főtanács az 1836-ban kolerában meghalt Molnos utódjává választja, febr. 10-én konzisztornak is felesketi. Ő volt az első, aki külföldön nem járt s nem belső ember volt és mégis megválasztották. Sokan voltak ellene megválasztásának. Főképen a tanárok s a főbb vezető világiak. Augusztinovics szerint pl. „nem lehet bajszos professor”. De mellette voltak s keresztülvitték megválasztását a középrendű honoratiorok. A tanuló ifjúság pedig kitörő lelkesedéssel fogadta. Fáklyásmenettel tisztelte meg s nevében Gedő László, a nagynevű jóltevő korán elhunyt fia, üdvö-

zölte. A kollégiumot pedig kivilágította. A közszellem megoszlott voltát jellemzően mutatja, hogy míg az ifjúság odavolt, Székely Sándor igazgató felment a kollégiumba s a gyertyákat oltogatni kezdte. Az ifjúság valahogy neszét vette az igazgató e vállalkozásának, ingerülten hazarohant s egy kis hija volt, hogy minden baj nélkül mult el ez az incidens. Beiktatása márc. 2-án volt, mégpedig, a várható nagy közönségre való tekintettel, ez alkalommal *először magyar nyelven*.

A régi püspöki lakásban lakott édes anyjával. Ebben az épületben volt a konzisztórium ülésterme is, mely levéltár is volt. A konzisztórium 1840-ben e termet is átadta neki a tárgyakért való felelősség mellett oly feltétellel, hogy fűtse a maga fájával, hogy vasárnaponként a gyűlésen ne legyen hideg. Az 1838. évi tordai zsinaton a középrend őt akarta püspöknek választani. De ő nem lévén felszentelve, az egyházi rend és a vezetők a régi tanárok iránt való figyelemből és méltányosságból elleneztek. Pártja sokáig kapacitálta, hogy álljon elé a felszentelésre. Nem tette. Megválasztották Székely Miklóst. Most már főjegyzőnek akarták megválasztani. Megint megujult a kapacitálás. Ő kijelentette egy ülésen, hogy nem veszi bántásnak, ha nem választják meg, sőt nem is óhajtja. Így választották meg Székely Sándort. Ez volt az oka annak, hogy a zsinat kimondotta, hogy püspök és főjegyző csak felszentelt pap lehet. Ez eddig nem volt törvény. S nagyon valószínű, hogy Szentiványi Márkos Dániel 1684-ben és Szentábrahámi 1737-ben úgy lettek püspökké, hogy felszentelve sohasem voltak. Legalább is nevük a felszentelt papok jegyzőkönyvében sehol sem olvasható.

1838 aug. 2-én megválasztják igazgatónak Székely Sándor helyett s a könyvtár felügyelőjének. Igazgató volt 1840 szept. 1-ig, a könyvtár felügyelője 1842 febr. 28-ig. 1840 szept. 1-től 1845 szept. 1-ig Kriza utódjaként paedagogarcha, ekkor utódja lett Berde s ő másodszer igazgató 1847 május 1-ig. 1842 febr. 28-tól 1848 nov. 17-ig könyvtárnok. Ekkor határozta a Főtanács, hogy a könyvtárnok ezután ne diák legyen, hanem tanár. Ekkor állapították meg a könyvtári szabályzatot. Okul szolgált erre B. Farkas Sándor végrendelete, aki könyvtárát az egyháznak hagyományozta s gyarapítására jelentékeny összeget hagyott. Brassai a könyvtár számbavételéről és rendezéséről 1842. 35. sz. alatt tett jelentést a konzisztóriumnak.

1848 nov. 17-ig működött. Mikor Urban Kolozsvárra bevonult, ő sietve menekült. Még a Vasárnapi Ujság is kiszedve maradt hátra. 1854-ben az E. K. Tanács hívta vissza tanárnak, de levelére választ nem kapott. Később beszélte el Benczédinek, hogy a meghívásra megírta volt Krizának, hogy a kormány

nem engedi, mert azzal volt vádolva, hogy a diákokat 1848-ban buzdította a honvédek közé való beállásra. Kriza ismeretes feledékenységében nem terjesztette levelét a tanács elé. Ő ezt csak 1859-ben tudta meg, mikor Krizát el is vitte Nagy Elekhez s ott igazolta magát. 1859-ben ismét megválasztották tanárnak. K. Nagy Elek — aki különben nagy tisztelője volt — ellene mondott visszahozatalának. Hívei, hogy a közpénztárt ne terheljék, tanszéke költségét maguk adták össze. Ugyanez évben az Erdélyi Múzeum-Egyesület örnek választotta meg. Mindkét állása teendőit vitte 1862 szept. 1-ig. De ekkor nagy elfoglaltatása miatt s mert állását pótolhatónak látta, lemondott a tanárságról. A Főtanács a következő napon a meghalt Pataki József helyébe iskolai felügyelő-gondnoknak választotta.

Ime ezek a keretek, melyekben tanári működése lefolyt. Igazgatói működésének két mozzanatát említjük fel. 1839-ben Lendvayné színésznőnek az ifjúság tisztelete jeléül küldöttség útján aranygyűrűt adott ezzel a felírással: „A kolozsvári unitárius ifjúság emlékül 1839“. Nagy megrökönyödést okozott ez a merészség. Daniel Elek főgondnok méltatlankodva vonja kérdőre az igazgatót: Honnan tudja megítélni az ifjúság a színésznő művészetét? Jelentse, hogy kik, hol, hányszor gyűltek össze a diákok tanácskozni, kik adták át a gyűrűt, engedélyével mentek e s hányszor a színházba? S figyelmezteti, hogy saját hirneve érdekében tartson jó rendet közöttük. A másik eset ez: Székely Miklós püspök egy diákot az ő hire nélkül vizitációra vitt. Brassai az esküdtszékre adta fel a diákot, aki azzal mentegetőzött, hogy őt a püspök vitte el, ő parancsolt neki. Az esküdtszék 115 éjszakai künnhálásért, preces, oráció, koncio, csütörtöki és vasárnapi templom-mulasztásért 243 frt 28 krra büntette. A nevéhez fűződő 1841. évi tantervi reformot más összefüggésben ismertettük és méltattuk, valamint az alsó fokon tanító „köztanítók“ szaki irányú kiképzésére tett intézkedéseket és tankönyvírói csodálatos munkásságát.

Megható ennek a nagy embernek az anyagi áldozó készsége. Egy néhány adat. Mikor konzisztornak felesküdt, 60 frtot ajánlott fel az akadémita költségeire. 1839 március 3-án Iszlai László felügyelő-gondnokkal aláírási ívet bocsát ki a zenetanítás költségeire. Gyűjtöttek 451 rfrt 15 krt. A konzisztórium utasítja az igazgatóságot, hogy gondoskodják egy „kottából énektanítóról“, kinek fizetése lesz az évi kamat. De aláírási íveket többé hír nélkül ne bocsásson ki. Egy „daguerrotype“ beszerzésére gyűjtött 55 frtot. 1841 nyarán a fizika és mathesis osztálytermébe saját költségén új padokat s az ablakokra első-tétítés végett fatáblákat csináltatott s kérte, hogy az a terem legyen csak az ő classisa, hogy ne rongálják. Az igazgatóság

megengedte ugyan, de megjegyezte, hogy engedély nélkül még saját költségén sem szabad a tanárnak igazításokat tenni. 1842-től 1844 nov. 2 ig vegytani és természettani szerekre 1111 rfrt 17 krt költött a magáéból, megtérítését nem kívánta. Könyvtárnoksága alatt a könyvtárra 19 rfrtot költött. 1842-ben a régi sütőház megépítésére 6% kamat mellett kölcsönt ajánlott fel. 1842 július 31-én 600 rfrtot ajánlott fel természettani eszközök vásárlására úgy, hogy a státus 12 évig fizesse a 6% kamatot s évi 50 rfrt törlesztést. 1843-ban a hetedik köztanítói állás költségeire 50 rfrtot (= 150 mfrt) adott. Ugyanez évben 525 könyvet ajándékoz a könyvtárnak. Ugyanez évben ásványtartó szekrényeket csináltatott. Berde akadémiai költségeire 180 rfrtot adott. 1848-ban saját költségén nyomda felállítását igéri és ajánlja. A közbejött politikai események meggátolták terve megvalósítását. 1859-ben 100 pfrtot ajánlott fel a pénztár gyarapítására, 1860-ban az iránta megnyílvánult jóakarattal viszonzásául 1000 rfrt alapítványt tett a nevére tett tanszék költségeire. 1869-ben a kollégiumi új orgona csináltatására 50 rfrtot adott. Ezt az áldozatkészségét betetőzte 1897 ápr. 16-án kelt végrendeletével, melyben általános örökösévé a vallásközönséget teszi azzal a kötelezettséggel, hogy 12.000 rfrtot adjon a tordai unitárius iskolának, a többi az új kollégium építésére fordítandó. Mint iskolai felügyelő-gondnok az igazgatóság ülésein pontosan megjelent. Az iskola évnyitó és évzáró ünnepélyein beszédet mondott, a vizsgálatokon is mindig ott volt. A köztanítókat hasznos módszertani utasításokkal látta el. Benczédi hálásan ismeri el, hogy mint igazgató neki sokat köszönhet. 1876-ban azonban elhidegült, sőt le is mondott a gondnokságról. Oka az, hogy a püspökválasztásnál ő Pap Mózeset pártolta, ki ellen Pesten gúnyos cikk jelent meg. Az is hozzájárult, hogy őt főgondnoknak akarták választani, de a Ferencz József-pártiak nem is akartak róla hallani, hanem Berdét választották meg. A püspök- és főgondnokválasztó zsinat után az iskolai évet még megnyitotta, de azután elmaradott. A tanári kar szívéből kérte a maradásra, de ő megállott szándéka mellett s többé nem jelent meg az igazgatóság ülésein. 1876 nov. 23-án ezt írta a meghívóra: „látta, de többé nem fogadja el a meghívást, se nem láttamozza”. Lemondása az 1877. évi zsinat elé terjesztetett, de az nem fogadta el, hanem örökös felügyelő-gondnoknak nyilvánította.

Magánéletéből még egy vonást. Nem házasodott meg soha. Benczédi elbeszéli ennek az okát. Még tanársága előtt fülíg szerelmes volt egy kolozsvári Dobrai Péter nevű szabó Kati leányába. Hat leánya és két fia volt a szabónak. A leányok nem voltak jó hírben. Brassai küldte az ajándékokat, járta

érte a bálokat. Anyja kétségbe volt esve, heves jelenetek voltak köztük. Egyszer csak a leány megszökött báró Aporral, aki élete vége felé megesküdött vele. Brassai vigasztalhatatlan volt. Bécsbe ment felejteni s csaknem egy évig volt távol Kolozsvártól. Ez a szomorú incidens volt az oka, hogy sohasem házasodott meg. Meghalt 1897 jun. 24-én.

33. *Aranyosrákosi Székely Mózes* (1847—1852.) Született 1805-ben. Apja szintén Mózes, előbb mester, majd szabédi pap, anyja Augusztinovics Lidia, a halhatatlan emlékű Augusztinovics Pál testvére. 1827 jul. 9-én a bágyoni zsinat egy ifjú akadémiaára küldését határozza el. A tanári kar hármat ajánl: Mikó Lőrincet, Filep Ferencet és Székely Mózest. Megkérdezik őket és szülőiket, lenne-e kedvük az állás elfogadására. A dolog — nem tudom miért — húzódik. Az 1829. évi téli Főtanácson a tanári kar megint ajánl három ifjút, most már, minthogy Mikó nem vállalkozott, Nagy Zsigmondot, Filep Ferencet és Székely Mózest. A Főtanács megválasztja Nagyot azzal az utasítással, hogy peregrinálás után 1830 szeptemberében induljon Bécsbe. 1829 május 10-én a konzisztórium — minthogy az idén zsinat nem lesz — megkérdezni határozza, hogy akar-e menni s ha igen, folytassa és végezze be a törvénytannulást, azután menjen joggyakorlatra a királyi táblára s csak azután induljon peregrinálni. Ámde Sylvester György május 14-én váratlanul meghalt s most már két ifjút kellett akadémiaára küldeni. A konzisztórium tehát azt határozta, hogy aug. 23-án tartassék zsinat s a püspök a tanári karral és felügyelő-gondnokokkal ajánljanak három olyan ifjút, akiket a konzisztórium a zsinatnak ajánlhatson. Kandidálták Nagy mellé Mikó Lőrincet és vadadi Filep Ferencet, akik közül a konzisztórium Mikót hozta javaslatba. Minthogy azonban Nagy Zsigmond és Mikó „magok körülállások miatt” nem fogadták el az állást, a zsinat megválasztotta Székely Mózest, aki Marosvásárhelyt volt a kir. táblán kancellista. 1829 okt. 4-én indult peregrinálni. 1830 febr. 7-én jelenti, hogy elvégezte. Utasítást kap, hogy dolgait úgy rendezze, hogy a következő félév elején Bécsben legyen. Itt töltött egy nyári és egy téli félévet. 1831 febr. 15-én már Göttingából kér pénzt. 1831-ben Göttingából a londoni unitáriusokhoz levelet írt, melyben azt a kívánságát fejezi ki, hogy viszonyaiknak bővebb és személyesen leendő megismerése végett óhajtana átmenni Londonba. A londoni unitáriusok erre meghívták, szívesen látták s pár heti ott tartózkodása után útiköltséggel ellátva bocsátották el maguk közül. Ez év szept. 4-én írja Augusztinovicsnak, hogy az angol unitáriusokhoz írt levelére 25 fontot kapott tőlük a Londonba utazásra. Azt írta nekik, hogy szept. 18-án a londoni kikötőben lesz, de ott csak egy hónapig marad, részben a

drágaság miatt, részben azért, mert a jövő félévre vissza akar jöni Göttingába. 1831 okt. 26-ról Belgiumból Osztendéből ír atyjának visszatérő útjában. Irja, hogy jól fogadták, 3 napig bolyongott Londonban, míg rátalált Bowring unitárius papra. Megírja, hol, merre járt, mibe került. Reméli, hogy nov. 3-ra megérkezik Jenába. Kevés a pénze, atyja járjon közbe, hogy karácsonyra a státus pénzt küldjön. 1832 jan. 25-én írja a konzisztóriumnak, hogy a nyári semestert még Jenában szeretné tölteni s pénzt kér. A konzisztórium küldi a pénzt s azt rendeli, hogy a semester végével induljon haza, 1832 nov.-ében érkezett haza, 11-én beiktatták s még ez nap megkezdette a filozófia tanítását. 1845 szept.-ében átvette a történelmet is. 1845 szept. 1-től 1861 okt. 1-ig főjegyző volt, de a jegyzőséget 1850 jan. 1-én Mikó Lőrinc vette át s Székelynél csak a főpapi törvényszék jegyzősége maradt főjegyző cím alatt. Székely Sándor püspök halála után (1852 jan. 27.) ő lett a püspök helyettes, ideiglenes főjegyző pedig Kriza 1861 jul. 1-ig, mikor püspökké választották. Székely Mózes az októberi Főtanácson a főjegyzőségről is, a főpapi bíróságról is lemondott, csupán esperesi állását tartotta meg. Meghalt aug. 11-én, némelyek szerint mellőztetése miatti bánatában. Az 1833. évi ürmösi zsinaton ő a papok vizsgáló bizottságának elnöke s az ünnepi szónok. Beszédének tárgya: *a keresztény vallás kifejlődése históriája*. Vezérgondolata ez: egy józan vallás filozófiája ez: „egy az Isten, ki a menynek, földnek teremtője, vagyon isteni gondviselés, az emberi akarat szabad és a lélek örökké fog élni a halál után, mely ott jó vagy rossz cselekedetének érdemlett bérét vészi“. Ez nem más, mint a felvilágosodás természeti vallásának három alapgondolata: Isten, lélek, halhatatlanság. De ő tovább megy s előbbi kijelentésével szemben következetlen lesz. Azt mondja: a jutalmazó vagy büntető igazság eszméje a földi életből van véve, mert „az egészen kimívelődött vallásos meggyőződés előtt nincsen jövő viszonzás, hanem kiki életének érdeme önmagában vagyon“. Bizonyos azonban, hogy ez magasabb szintű felfogás, melyre a teológust filozófiai iskolázottsága vezette. A vallás és erkölcs elválhatatlan egybefüggésben vannak, de Jézus az erkölcsöt nem a valláson építette fel. Tehát Kanttal összhangban az erkölcs szankcióját nem a vallásban keresi. Kant az egyházat oly intézménynek tekinti, mely az erkölcs általános törvényét megalapíthatná, miként a polgári társadalomban a törvények. Székely azonban tagadja, hogy „a virtusok törvényeinek pozitív szankciója lehetne“. A virtus csak lélekben él; formái csak a szelid erkölcsökben, nem pedig pozitív törvényekben jelenhetnek meg. A vallás, mint „közintézet“, mint egyház, a nép nevelésére szolgáló erkölcsi

tanító intézet s mert tudjuk, hogy egyik sincsen minden babonaság nélkül, az „okossággal ellenkező volna akármelyiket is a fennálló vallások között a statusban uralkodóvá tenni“. Az egy akol egy pásztor reménye? Minthogy az Isten megismerhetetlen, az emberek, nemzetek „környülállásai“, életidő, éghajlat különbözők, a vallások különbözősége szükségképeni. „A vallások nemeinek különbsége megváltozhatatlan, mint az emberek különböző természete“. De mind e különbségek mellett is nagy egyezés van a fődologban: az Istenben való hit, az ember függése Istentől és a halhatatlanság. Ime, megint a természeti vallás főszlopaira tér vissza fejtegetése. Általában a felvilágosodás ez eszméje a 19. század folyamán különböző nevek és formák alatt vissza-visszatér. Koronkánál és Kovácsinál a felekezetiesség ellen való hadakozásban. Székelynél az egy akol egy pásztor eszméje elutasításában. A probléma magja mindeniknél azonos. Székely a belső egység lehetőségét hirdeti, mert „egy az Isten, akihez folyamodnak mindenek“. „Eszerint minden embereknek egy hitek vagyon, mely az Istenben határozódik; csak egy kötelességek, mely az Istentől való függésből származik és ez a szereteten fundálódik; csak egy reménységek és ez a halál után való megjutalmaztatás“.

„Szeretett tanítványai“ számára gondolkodástant írt, hogy a tudományt „anyai nyelven“ művelhessék. Forrásaiul megnevezi Aristotelest, Goklent, Kötelest, Imre Jánost, Friest, „kiváltkép pedig“ Dänzinger Ignácot. Friest követi, mikor elemző vagy fejtegető és tudományos gondolkodástant különböztet meg. Előbbi a tudatot (eszmélet = Bewusstsein) s ennek tehetéseit, utóbbi a gondolkodás általános törvényeit fejtegeti. Ma amazt lélektannak, ezt logikának mondanók. Minden filozófiai fogalmat magyarul akar kifejezni s azért sok helyes mellett sok furcsa szót is alkot: reflexio = visszaügyelés, categoria = mondat, quantitas intensiva = bellegesség, sorites = rakásos okoskodás, temperamentum = életmérséklet, geometria = terjtan stb.

Három évvel később jelenik meg metafizikája *Észtan kezdők számára* címen. Szerényen megvallja, hogy új igazságokat nem fedezett fel, „kábaság“ volna ilyeneket felfedezni akarni. Erdeme csak az, hogy igyekezett „az elveket tisztán fogalmazni“. Középen áll Hegel és Fries között. Fries (1773—1843) előbb Jenában magántanár, majd Heidelbergben, 1816-tól megint Jenában, tehát tanítója Székelynek. Résztvett a wartburgi ünnepen, melyet élete legkiválóbb pillanatának mond s azért 5 évre felfüggesztették. Kantból indul ki s az ő tanát Jakobi érzelmi filozófiájával egészíti ki. A megismerés útja: a *belső tapasztalat*. De a külső és belső tapasztalat csak a jelenségekre terjed ki, a Ding an sich-re nem. Minden tudás

csak részleges, dirib-darab (Stückwerk). Az egész csak érzéssel fogható meg, ami legmagasabb elve az ismerésnek, habár a gondolkodáshoz képest homályos. Az érzésben gyökerező meggyőződés a tökéletes létéről nem más, mint a hit, ami épen ezért a megnyugvást sohasem nyújtó tudásnak teljesen kielégítő kiegészítése. A tudás és hit között közvetít a sejtés. Hogy juthatunk Isten ismeretére? teszi fel a kérdést. Tíz évvel ezelőtt az volt a meggyőződése, hogy az Isten megismerhetetlen. S hogy mégis felteszi, az nála csak módszerbeli fogás. Célja a kérdés felvetésével, hogy elemezhesse a tudás, hit és „sejdtés” fogalmát. Ezeken át juthatunk a szellemiség önálló országába. Plato, Hegel a tudás, Szent Pál, Jakobi, Fries a hit által jut az isten ismeretére. Székely a hitet és tudást nem szembe állítja egymással, hanem a hitet a tudás felé helyezi. De hozzáteszi: a hitnél is az ész, nem a kedély munkás s ezért csak „a kedélyen alapuló hit tudás nélkül a legjózanabb sohasem lehet”. Kant szerint a természeti vallás tökéletesebb a kijelentettnél, mert emez a hagyományoktól nincs megtisztítva. „Hegel s a mi véleményünk szerint is” a vallás és filozófia közös kútfeje az ész, mindkettőnek tárgya az isten. „Az isten szellemünk tiszta öntudatában vagy eszünkben magát közvetlen kijelentette”. A vallás és filozófia tehát csak a kifejlődés módjára különböznek egymástól. Amaz érzékítés által emeli az érzéki embert istenhez, emez a józan megfigyelés, elvonás és gondolkodás által. Céljuk is egy: istennek, mint legtökéletesebb szellemi valóságnak megismerése. A szellem örök, önálló, szabad valóság a halál után is. Az Isten mint magától és magában létező szabad valóság az igazság, jóság és szépség eszméiben jelen meg. Az igazság és jóság eszméi „a tárgyas célosság országában” a szép és fenséges alakjában jelennek meg. Az ismeret metaforákon és szimbolumokon át történik. „Az isten mint tiszta szent szeretet létezik, kit tehát színről-színre emberi véges észnek nem adatott ismerni”.

Borbély szerint Simént határozottan ő nevelte rá a racionalizmusra, ki „a Hegel-féle racionális bölcseletnek egyik legöntudatosabb híve s egyik legalaposabb magyar művelője”. Korában Hegel volt a modern bölcsészet „vetélyes óriása” s „a tapasztalat mezején csak kórón tengődő elavúlt Kanti bölcseletkedés” nem tartatott komoly tudománynak. Székely hegelianus felfogású racionális unitarizmus szabatosan kidolgozott rendszer volt, amely lényegében különbözött Szent-Ábraháminak Descartes-on, Márkosnak Kanton alapuló unitárius hitrendszerétől s a hivatalos unitárius hitfelfogásnak évtizedeken át új tartalmat és formát adott.³⁸

³⁸ Borbély: Simén Domokos és kora. K. Magvető, 1926. 59.

Székely nem volt szónok. Maga is tudta ezt magáról s mondotta is, hogy e hiányt szorgalom és gyakorlás nem pótolja. A vezetők közvéleménye is az volt róla. A püspöki választásnál mellőztetésének részben ez volt az oka. Brassai apja egy alkalommal gúnyosan szól róla, mint akit a szerencse s a nagyok pártfogása vállára vett érdemtelenül. Sőt még a szelídlelkű Kriza is kicsinylőleg nyilatkozik szónoki képességéről s hangjáról, „mely olyan vékony mennyei szavú, hogy földi füleknek meg nem hallható”. (K. Magvető, 1878. 74. l.)

Munkái: A keresztény vallás kifejlődése históriája egy beszédbe foglalva. Melyet készített és az unitáriusoknak felső fejmegyei papi kerületben, Ürmösön tartatott zsinati gyűlésben 1833. aug. 26-án a papi hivatalra felszentelendők megvizsgálására kirendeltetett akkori előlülő el is mondott. Kolozsvár, 1834. — Gondolkodástan kezdők számára. U. o. 1840. (Ism. Athenaeum 1841.) — Észtan kezdők számára. U. o. 1843. — Cikke: Utazási vázlatok Erdély nyugati, déli, részeiben és a Bánátban. (Kiskövet. Kolozsvár, 1846.)

34. *Dr. Berde Áron* (1852—1857.) Született Laborfalván 1819-ben. Iskoláit Székelykeresztúrt és Kolozsvárt végezte. Az 1840. évi bölöni zsinat külföldi akadémiára menetelre hívja fel az ifjakat. A püspöknél jelentkeznek: Berde Áron, Kővári László, Hajós János, Kovácsi Antal és Máté István. Az 1841. évi korondi zsinat Berdét választja meg: a konzisztórium kötelezvényt vesz be tőle, letéti az esküt s meghatározza, hogy induljon peregrinálni. 1842. jul. 22-én Berde beadja a gyűjtött összegről a kimutatást. Az összeg nem elég. Utasítást kap, hogy folytassa a gyűjtést. Végül aug. 13-án felindult Berlinbe. Október 2-án megérkezik az aug. 16-án Bécsben kiállított útlevel, amely Berlin, Göttingen és az angol egyetemekre szól, de a Jenába menetelt megtiltja. Kiküldésével kapcsolatban kérdést intéz az Aranyoskör 1842. január 13-án a Főtanácshoz, hogy Berdét miért mentették fel azon 1832. évi határozat alól, hogy a külföldre indulók vizsgálatot tegyenek? 1843. július 24-ről Berlinből írja, hogy természettudományokat hallgatott, a nyári szüneten utazni szándékozik, pénzt kér. A Főtanács felhívja az espereseket pénzgyűjtésre. Berlinben töltött ideje alatt ismételt levelet írt Iszlai Lászlónak,³⁴ melyekből megtudjuk, hogy idehaza áskálódtak ellene, megválasztását elhajított sulyoknak mondották. Értesülünk tanulmányairól, melyeket nagy szorgalommal folytat. El van ragadtatva a német tudomány alaposágától, a tanárok széleskörű és alapos tudásától. Irja, hogy az egyetemen 152 tanár hirdetett előadást, „annyi, amennyi

³⁴ Ifj. Bias István: Unitárius egyháztörténeti adatok, 213, 218. l.

nálunk az egész országban nincs". A tanárokat megbecsülik, kitüntetik, a király az egyetemet minden évben meglátogatja. A tanárok fizetése 7000 tallér. A király apja erdélyi alapítványt (Siebenbürgisches Stipendium) tett, melyet a reformátusok magukénak tartanak, pedig, amint a címe is mutatja, nem az. A tanárok „conversatoriumot” tartanak, hetenként egyszer a tanulókkal tudományos dolgokról beszélgetnek, vitatkoznak. Ez különösen Schellingnél jó, mert filozófiája bajosan érthető. Meg akarja tanulni az üvegből való kémiai eszközök csinálását. Mert a természettudomány a legbiztosabb híd az élet és iskola között. Nálunk a felső tagozat tanítási rendszere hiányos, az iskola kevés befolyást gyakorol az életre. A „statusgazdaság” és a nemzeti jóllét csak a természettudomány karján emelkedhetik magasra. Sok a kincsünk, de nem ismerjük, nem tudjuk használni. E tekintetben mi mindent tehetne a kémia! Ime, Schelling hatása: az új filozófia alapja a természetfilozófia. A 24 éves fiatal tanár már tisztán maga előtt látja élete programját, a nemzetgazdaságtan művelését, melynek 30 év múlva tanára lett az egyetemen.

1844 aug. 24-én érkezett haza. Beiktatására kitűzték szept. 29-ét s biztosokul kinevezték gróf Bethlen Ferenc és Pataki József kollég. felügyelő-gondnokokat és Székely Sándor püspök-helyettesét. Ettől kezdve tanított 1863-ig. 1863 dec. 2-án jelenti, hogy kinevezték a közben felállított kir. jogakadémiára — ahová ő az egyházi képviselőtanács tudta nélkül pályázott — s kéri a tanári állás alól való felmentését. A kiosztott tárgyakat, a fizikát és vegytant, ez iskolai évben még tanítja, míg utódja a tanári állást elfoglalhatja. A jövő 1864 jan. 1-től fizetést nem kíván, csak a szállásán hagyják meg Szent-Mihály napig. A tanács a kérést bizottságnak adja ki, melynek előterjesztése ez: a status és az akadémia közti kétoldalú szerződés felbont-hatatlan, ilyen a Berde által 1841 okt. 5-én aláírt kötelezvény is. Miután azonban Berde a jogakadémián közvetve statusunknak is szolgál — hiszen unitárius fiúk most is 30-an tanulnak ott — ezen egyetlen oknál, jövőre való következtetés nélkül felmen-tendőnek véli. Hiba volt, hogy az egyházi képviselőtanácsot kikerülte s csak akkor tett jelentést, mikor már ki volt nevezve. A guberniumot is fel kell kérni, hogy autonómiánkat tartsa tisz-teletben. A költséget kötelezvénye szerint köteles megtéríteni. A bizottság 3 tagja különvéleményt adott be, melyben a költ-séget elengedendőnek mondja. A tanács az ügyet a Főtanács elé terjeszteni határozta, felírt a guberniumhoz autonóm jogaik tiszteletbentartásáért, anélkül azonban, hogy a jelenlegi kine-vezést érvényteleníteni akarná. Berde ajánlatát pedig elfogadta. A jogakadémiáról az 1872-ben megnyílt kolozsvári tud. egye-

temre került, mint a nemzetgazdaságtan tanára, 1876-tól haláláig, 1892 jun. 25-ig az egyház főgondnoka.

Légtünnettanaival, chemia iskolájával, melyet Stöckhardt után dolgozott át magyarra és Természetbarát c. lapjával a magyar tudományosság kezdő korában hasznos szolgálatokat tett hazájának, mint úttörő munkás.

Irodalmi működését versírással kezdte. Első versei a Reményben jelentek meg 1839-ben. Polemiája volt Vida Károllyal a Pesti Naplóban 1856. 355. sz. Természettudományi cikkei a Mezei Naptárban 1859., az Akadémiai Értesítőben 1860-ban, egyháztörténelmi dolgozatai a Ker. Magvetőben 1888-ban jelentek meg.

Munkái: Légtüneménytan, Kolozsvár, 1847, A kémia iskolája. (Ford.) U. o. 1848, Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson? U. o. 1859.

Szerkesztette a Természetbarátot 1846 jul. 2-től Takács Jánossal, 1847 szept. 23-tól 1848 jun. 29-ig egyedül, Ipar- és Természetbarát címmel 1848 jul. 2-től nov. 9-ig, a Hetilap c. gazdasági és kereskedelmi lapot 1852 okt. 2-től 1855 márc. 31-ig, a Kolozsvári Közlöny c. politikai hirlapot 1856 okt.-tól 1859 dec. 29-ig.

35. *Kovácsi Antal* (1857—1863). Tordán született 1820 febr. 16-án ref. atyától és unitárius anyától. Iskoláit Tordán és Kolozsvárt járta s 1841 júniusában végezvén, azonnal köztanítónak alkalmazták. A tarcsafalvi Pálffy-család költségén két évig Berlinben tanult s ezután hosszú ideig nevelősködött a családnál. 1856. évi kolozsvári Főtanács rendes tanárnak választotta s elrendelte, hogy magát pappá felszenteltesse „fennálló statusrendszerünknel fogva”. 1863-tól a kolozsvári jótékony nőegylet titkára volt, 1871-től az állami tanítóképző intézet igazgató-tanácsának tagja, egy évtizednél tovább tanácsjegyzője, később alelnöke, 1872-től az egyház tanügyi, 1876-tól közigazgatási előadója és jegyzője, 1870—74-ig a Keresztény Magvető egyik társszerkesztője, azelőtt és azután is haláláig állandó munkatársa.

A gimnáziumban a latint tanította. Ő még a latin gimnázium tanítványa volt s nálunk utolsó meggyőződéses hive és védelmezője a humanisztikus irányú középiskolának, melyet támadói ellenében mindvégig kitartóan védelmez. A kor materialista tartalmú és szellemű iránya ellen ebben látja a legbiztosabb védelmi szert. A reáliskolákat, melyek az élet gyakorlati követelményei nevében újabb tanulmányokat sürgetnek s vesznek be a tanulmányok rendjébe, fényűzési cikkeknek tartja s következetesen vitatja, hogy a gimnázium a műegyetemekre is jobban előkészít, mert fogékonnyá, élessé köszörüli az elmét.

De midőn a gimnáziumot holtigtartó hűséggel védelmezi a támadások ellen, másfelől hirdeti, hogy nem mindenki való oda, a szellem ez arisztokratikus műhelyébe. Szükség van a tehetségek egyéni különbségei miatt iparos és kereskedelmi iskolákra is. Ő látja meg közöttünk először, hogy közmívelődési politikánk egyoldalú s nem szabadna lenéznünk az iparos és kereskedői pályát, s többre becsülnünk „a tentás körmöt az enyves, festékes és csirizes körömnél”.

A kor materiális szellemének okát abban látja, hogy a népiskola nem ápolója a vallásos és erkölcsös érzésnek, mert igen magasra tűzi ki a célját, igen sokat akar markolni s ezért elejti első, legfőbb és leglényegesebb feladatát, a vallás-erkölcsös nevelést.

Kovácsi a 19. század második felének összes szellem-történeti áramlatait éber figyelemmel kísérte, azokban állást foglalt s nálunk az elsők közé tartozik, akik az abszolutizmus ránk kényszerített csendje után az alkotmányosság derengésével a nyilvánosság előtt hangot ad gondolatainknak és kívánalmainknak. Brassai legtanulékonyabb és leghívebb tanítványa, kinek halálakor a mester a fájdalom meghatott hangján ad kifejezést őszinte bánatának és igaz megbecsülésének. „Tanítványom volt, jó reményű, szavamra hallgató, jó s aminek nem nagyon gyakran volt alkalmam örvendeni. reményemnek megfelelő, hálás tanítványom”. Horatiusszal síratja el:

*Multis ille bonis flebilis occidit,
Paucis flebilior, quam mihi.*

Módszertana főelvének, a keveset, jól és lassan követelményének elméletben és gyakorlatban követője, hűséges megvalósítója. Nem kíván sokat a tanulótól, nem rak vállaira megbirhatatlan terheket, hanem észszerűen, legfőbb célját: az elme formai képzését mindig szem előtt tartva, lépésről-lépésre haladva végzi a tanítás munkáját.

Minden öntudatos emberi életnek van egy központi gondolata, melyből az egyén minden gondolata, érzése és akaratnyilvánítása, egész élete munkája megérthető. Kovácsi életének ez a központi gondolata: a humanum kultusza elméletben és gyakorlatban egyaránt. Az ember nemes, isteni eredetű szellemi valóját szolgálni az iskolában és életben egyaránt. Erre őt alapos készültsége mellett áldott meleg szíve és egész valóját betöltő jósága mintegy predesztinálja. A tanulócsereg ösztönösen megérezte a lényegéből áradó jóságát s „Kovácsi bácsi” becéző névvel nevezte. A tanár és tanuló közötti e meleg viszony átragadt a társadalomra is. A város köz- és magánéletében is mindenki szeretettel és nagyrabecsüléssel vette körül „Kovácsi

bácsit", aki lefelé a legnemesebb értelemben vett demokratikus szerénységével és jóságával, felfelé magas és alapos készült-ségével kapcsolta magához a lelkeket.³⁵

36. *Nagy Lajos* (1863—1867.). Született Nyárádgálfalván régi nemes nemzetségből 1828 július 6-án. Iskoláit Keresztúrt kezdte. A szabadságharcban beállt a honvédek közé. Nem egyszer hallottuk tőle: három dologra büszke: hogy magyar-nak született, ifjúsága 48-ra esett és hogy unitárius, 1851 őszén Kolozsvárt folytatta iskoláját. Két év alatt elvégezte a teológiát, mialatt köztanító is volt. Az abszolút kormány sürgetni kezdte az egyházat az iskolának az Entwurf-követelte szervezésére, több tanár alkalmazására. Az 1855. évi Főtanács egyszerre 5 ifjút jelölt ki tanárnak: Pap Mózes, Nagy Lajost, Ferencz Jó-zsefet, Buzogány Áront és Marosi Gergelyt. Mind az ötöt fel is szentelte azonnal papokká. A két elsőt 1856-ban, a három utolsót 1857-ben németországi egyetemekre küldötte további tanulásra. Nagy Lajos és Pap Mózes a tanulmányút költségei-nek összegyűjtésére peregrinálni indultak s összegyűjtven azt, 1856-ban Göttingába indult. Hallgatott történelmet Weisztól, földrajzot Curtiustól, angolt és teológiát Ewaldtól, görögöt Budenztól, akit ő viszont magyarul tanított meg. A Főtanács 1857 jun. 10-én hazahívta, rendes tanárrá választotta s egy-szersmind másodpapnak is alkalmazta. 1862-ben kolozsdoboka-köri esperes, 1880-ban egyházi főjegyző lett. Közben az E. K. Tanács pénzügyi jegyzője volt 12 évig és igazgató 1863—67-ig. A gimnáziumban görögöt és magyart tanított, a teológián a *bibliabevezetést, amit azelőtt nem tanítottak*, újszövetség ma-gyarázatát, mit később Simén vett át tőle s egyháztörténelmet.

Kiváló érdeme, hogy 1861-ben Krizával megalapította a Keresztény Magvetőt. Egyik szerkesztője volt az Unitárius Közlönynek. 1870-ben Simén Domokossal kiadta a *Nagyváradi Disputatiót*. A *Korunk-nak*, *Növendékek Lapjá-nak* több éven át munkatársa volt. A Gáspár János szerkesztette *Csemegék*-ben és a *Kriza Vadrózsák-jában* több közleménye, népmeséje, népdala jelent meg. 1861-ben a tordai zsinaton tartott beszédet. Az absolutizmus idejében talán az első szabadabb szellemű beszéd. 1863-ban Suki Lászlóról tartott emlékbeszédet a jól-tevők ünnepélyén. 1880-ban Hódmezővásárhelyen ő tartotta az első unitárius istentiszteletet.

Sokat küzdött a tanári fizetés javítása érdekében, vala-mint a nyugdíjügy rendezéséért. Mint kolozsvári birtokos,

³⁵ Értékes irodalmi munkásságának jegyzékét l. a Ker. Magvető tar-talomjegyzékében, életét bővebben e sorok írójától: Ker. Magvető 1930—31. évf. és Péterfi Dénestől u. o. 1893. és a kollégium 1891/92. évi értesítőjében.

sokáig tagja volt a törvényhatósági bizottságnak. Létesítette a helyi Gazdasági Egyletet. Hogy Mátyás király szobra ma a város főterét díszíti, az igen nagy részben az ő érdeme. 1880. jul. 21-én ő indítványozta a szobor létesítését, a kérdést állandóan napirenden tartotta, gyakran felszólalt, agitált, a szoboralap pénztárnoki tisztét vitte, történetét megírta. Tanári működését a meg nem alkuvó hazafias szellem fiatalos idealizmusa jellemzi. Ha Homerost, ha Platont magyarázza, az alkalmazás csak a magyar nemzeti eszmére tér vissza. Az egyéniségből sugárzó szuggesztív erőnek nagyobb nevelő értéket tulajdonít, mint a legjobb tantervnek és utasításnak. Költői kedély. Közel áll az ifjuság szívéhez nemcsak azért, mert néha tulságosan engedékeny, hanem azért is, mert tanításait találó mondásokkal, vissza-visszatérő idézetekkel fűszerezi.³⁶

1900. dec. 1-én nyugalomba vonult. Közéleti és egyházi tevékenységei teréről visszavonult, de az iskolával az érintkezést állandóan fenntartotta, ünnepélyeken résztvett, sokszor szíve sugallatára, máskor mint főhatósági kiküldött. Meghalt 1910. május 19-én. Temetésén impozáns módon nyilvánult meg a hatóságok, testületek és a társadalom részéről a részvét.

Munkái:

Egyházi imák és beszédek. Kolozsvár, 1861. (A tordai zsinaton mondotta el. A nagyváradi disputáció. U. o. 1870. Simén Domokossal együtt. Egyházi imák és beszédek. A hódmezővásárhelyi első unitárius instentiszteleten 1880. május 17-én. U. o. 1880. Hangok a szabadságharc után. Költemények. 1849–1901. U. o. 1901. Jelentés a kolozsvári Mátyás király szoborról. U. u. 1902. Szerkesztette a 1861–63-ban Krizával a Ker. Magvetőt, ebben megjelent cikkeit, beszédeit és költeményeit l. a Tárgymutatóban. Szerkesztette Boros Györggyel az Unitárius Közlönyt 1888–1892-ig.

37. *Benczédi Gergely.* (1867–877.). Született Felsőbenczédben 1839. márc. 29-én. Iskoláit Torockón kezdte, Tordán folytatta és Kolozsvárt fejezte be. 1862. szept.-ében teológus lett. Az 1863. évi augusztusi Főtanács akadémitának választotta azzal az utasítással, hogy a jogakadémiára kinevezett Berde Áron utódjául előbb Göttingenben, aztán az angol ösztöndíj mellett Londonban a természettudományokra készüljön. 1864. márc. 17-én indult külföldre s Göttingenben Webert, Wöhlert és Bartlingot hallgatta. 1864. szept. 29-én Londonba indult s Southamptonban szállt partra, ahol Kossuth is angol földre lépett. Londonban beiratkozott az University College-ba, ahol természettani és -rajzi előadásokat hallgatott Foster, Williamson,

³⁶ L. bővebben a kollégium 1900/901. évi Értesítőjét.

Morris, Grant, Morgan tanároktól s vizsgát tett állattan, ásványtan, természettan és vegytanból. A Manchester New Collegeban csak Martineautól hallgatott etikát és Taylertől angol irodalomtörténetet. Benczédi tanári és nem papi pályára készült. De az ösztöndíj papi pályára készülőkre részére volt alapítva. Ezért az angolok és a konzisztórium között előzőleg hivatalos levelezés folyt, melynek folytán az angolok beleegyeztek, hogy mint más intézet tagja is kaphassa az ösztöndíjat. A szünidőket kirándulásokkal, utazásokkal, múzeumok látogatásával töltötte. Életrajzában érdekesen írja le 1848-i menekülteket, Kmetty tábornokkal, Vukovich Sebő volt igazságügyminiszterrel, Rónai Jácinttal, Somogyi festővel, Loránd János volt tüzérkapitánnyal való ismeretséget, találkozásait. 1866 aug. 10-én indult haza s szept. 10-én érkezett Kolozvárra. Feljegyzi, hogy Salzburgban „a fináncok” könyvei közül lefoglalták Kossuth angol beszédeit s Széchenyi Ein Blick auf den Rückblick-jét, de pár év múlva a kolozsvári rendőrség útján visszakapta.

1866 jul. 1. Főtanács Berde helyébe tanárnak választotta a fizika, vegytan, állattan és növénytan tanítására. 1867 szept. 1-től 1877 szept. 1-ig igazgató volt, két évenként újra választva. 1881 nov. 1-től a vallásközönség közpénztárnoka, 1882 jan. 1-től a tanári nyugdíj- és özvegy-árva-alap, 1891 jan. 1-től a főgimnázium pénztárnoka, 1872-től a főpapi szék rendes tagja. Mint igazgató, a kollégium kórházának első felügyelője s ügyeinek megindítója volt. Simén Domokos megvásárolt és Bartók István adományozott könyvtárát diákok segítségével lajstromozta. Igazgatósága alatt sok oly kezdeményezése van az ügykezelés körében, ami egyházunk s iskolánk multjának kutatóit hálára kötelezi. Ő, aki oly benső ragaszkodással csüngött egyházunk multján s oly nagy szeretettel kutatta a régi történelmi adatokat, lelke alkatánál fogva kiválóan alkalmas volt arra, hogy minden adatot, minek történelmi becsét látta, gondosan megőrizzen s olyan feljegyzéseket tegyen, melyeknek értékét a jelen nem látja, de amelyért a történetírás később nem lehet eléggé hálás.

A méter-rendszert 1870-ben ő ismertette először a magyar olvasóközönséggel.

Az egyház és iskola multjára vonatkozó sok becses közleménye és értekezése jelent meg a Ker. Magvető 1874—1892. évfolyamaiban. Teljes joggal mondhatni, hogy Jakab Eleken és Kanyarón kívül nincs senki egyházunkban, aki oly sok és alapos levéltári kutatást végzett volna, mint Benczédi. Megírta Berde Mózes életrajzát (Budapest, 1901.) és a kollégium vázlatos történelmét, mely a kollégium 1900/901. évi Értesítőjében s külön lenyomatban is megjelent.

Mint tanár rövid, velős, világos magyarázatokat tart, nem szereti a sok szószaporitást. Mint igazgató, szoros fegyelmet tart. Mint pénztárnok, lelkiismeretes és hű őre a rábizottaknak, aki előtt a köz érdeke: érinthetetlen szentség, melytől távol kell állania az önzésnek és magánérdeknek. Ha a megközelíthetetlen becsületességet mintáznom kellene, róla venném a vonásokat. A pénzkezelés kettős számvitelét talán nem ismeri, de esküt lehet rá tenni, hogy egy fillér sem vész el keze alatt s nem megy más helyre, mint ahová kell. E tekintetben jellemző, amit P. Horváth Ferenc főgondnok életrajzában (Ker. Magvető, 1878.) tőle olvasunk. A főgondnok az 1797-i Főtanácson azt a javaslatát terjesztette elé, hogy a közpénztárt semmi újabb kiadással járó költséggel ne terheljék. Ez az indítvány az akkori viszonyok ismerete alapján természetes volt. Az egyház és iskola a század elején minden vagyonából kiforgattatván, az iskola fenntartási költségeinek egész terhe a pátrónusokra nehezedett. A kollektázásnak szakadatlanul folynia kellett. De a sikert és eredményt sok körülmény gátolta és befolyásolta. Sokszor nagyon szűkösön folytak az adományok. Ekkor jött az az intézkedés, hogy a tanárok fizetésüket kikapják, de csak annyit, amennyit ki lehet fizetni s akkor, amikor lesz pénz. A tanárok sokat nélkülöztek. A restantiák lassanként felgyűltek. A Suki-alapítvány a tizenkettedik óra utolsó pillanatában érkezett a 90-es évek elején. A fizetéseket megjavították. Az igények fokozatosan emelkedtek. A Lázár püspök fizetését — személyéhez kötötten — 1000 mfrtra emelték. A főgondnok intenciója világos: gátat emelni az igények folytonos további emelkedésének és őrizni a közpénztár állagát és egyensúlyát. A javaslatot elfogadták. Benczédi ezt a megjegyzést fűzi hozzá, mely éles világot vet egész egyéniségére: „Nincs talán egyetlen törvénye is egyházunknak, melyet keletkezése óta oly szentül megtartani igyekeztek volna elődeink, mint ezt, melyet méltó lenne ezután is minden új egyházi tanácsos előtt felolvasni.”

36 évi fáradhatatlanul buzgó és kötelességtudó tanári működés után 1902-ben nyugalomba vonult. 1902 szept. 15. igazgatósági gyűlésen egészen váratlanul szót kért, hogy elbúcsúzhassék. Az igazgatóság megfelelő ünnepély keretében szándékozott méltatni érdemes működését. Erre így felelt: „Az ily kis embernek nincs miért ünnepelnie, mert érdeme nincs, csak kötelessége. Kötelességeimet teljesítettem, tehát érdemet nem szereztem. Nincs tehát helye az ünnepeltetésnek.” Hiába volt minden kérés, meggyőzni akarás, szilárdan megmaradt elhatározása mellett. Sőt kijelentette, hogy a tiszteletére rendezendő búcsúestélyen nem fog megjelenni. Búcsúszavaiban

benne van egész jelleme, személyisége. Szerény, az ünnepeletéstől visszahúzódó, következetes ember. Logikus és világos fő, aki irtózik az értelem sötétségétől, a gondolatok homályos és körmönfont megfogalmazásától s inkább lemond a homályos elméletek fejtegetéséről, semhogy tanítványai elméjében zavart és kételkedést támasszon. Következétesen és megrendíthetetlen bátorsággal hirdeti a történeti hagyományok erejét és hatalmát. Tehát konzervatív a szó nemes értelmében. Jelleme másik kidomborodó vonása a hála. Mikor a kolozsmonostori gazdasági intézetet felállították, a vegytani tanszéket felajánlották neki. Nem fogadta el, mert kötelezvénye mellett a hála is az unitárius státushoz kötötte, amely őt a maga költségén neveltette. És lépését soha sem bánta meg, mondja önéletrajzában.⁸⁷

38. *Kovács János* (1877—1891). Született Fiátfalván 1846 aug. 8-án. Középiskoláit Keresztúrt és Kolozsvárt végezte. Érettségi után theológusnak iratkozott be s a főhatóság 1870 jan. 30-án a londoni ösztöndíjra jelöli ki. Londonba menete előtt 1870-ben egy félévet a zürichi egyetemen töltött, ahol Keim, Kym, Heidenheim, Scheer és Ben-Eschenburg nyelvészeti, történelmi és teológiai előadásait hallgatta. Azután 1872 júliusig a Manchester New-College hallgatója volt. 1871 nyarán Anglia, Skócia és Írország nagyobb részét beutazta. Az 1872. zsinat rendes tanárnak választotta. Tanította a történelmet és a gimn. és teológiai növendékeknek az angolt. 1873-ban a kolozsvári tud. egyetemen az angol nyelv és irodalom magántanítója lett. 1876-ban nov. 9-én megalakította Kolozsvárt az „Angol társalgó kört”, melynek élete végéig elnöke volt. 1877-ben igazgatónak választották s ezután még hétszer két évenként. 1878 óta a Ker. Magvető társszerkesztője. 1881-ben az egyházi képviselő tanács hivatalos kiküldöttje volt Londonban, a Brit és külföldi Unitárius Társulat közgyűlésén. 1882-ben az amerikai unitáriusok és más szabadelvű keresztények nemzeti konferenciáján Saratogában, mely kiküldetésén a Channing- és Richmond-tanári székekre 32000 frt. gyűjtött. 1892-től 1898-ig az E. K. Tanács tanügyi jegyzője volt. Iskolaügyi állapotaink alatta történt fejlődését és változásait más összefüggésben tárgyaljuk. Egyéniségének, tanári működésének kiemelkedő jellemvonásait ezekben látom: önzetlenül szolgálta az iskola és nevelés ügyét. Diákjainak sokat zsörtölődő, de jóakarató, segítő, támogató atyai barátja, mestere volt. A szegény székely fiúk megélhetési módjait és forrásait, magántanításért kosztot, fizetést adó városi szülők felkeresésével és

⁸⁷ Életrajzát s irodalmi munkái felsorolását l. bővebben a kollégium 1902/903. évi Értesítőjében e sorok írójától.

megnyerésével biztosította. A faragatlan és társadalmi illem kérdéseiben járatlan diákok félszégeit türelmes szeretettel, zsörtölődéssel, de mindig jóindulattal nyesegette, faragta s úgy vezette be őket az érintkezés formáiba. Lelkesedéssel magyarázta a történelem eseményeit. Nagy öröme volt, ha valamelyik tanítványa az angolban szép eredményt ért el s egy-egy körünkbe vetődő angolt a maga nyelvén üdvözölt. Majdnem minden társadalmi mozgalomban résztvett. Az iskola és az élet, társadalom közötti kapcsolat megteremtésére tevékenyen és sikeresen közreműködött. Ez az oka annak, hogy az ő korában nem volt még egy tanár, akit a városi közvélemény annyira ismert, nyílvántartott és becsült volna — az egy Kovácson kívül — mint ő. A régi papi-tanári hivatási előkészület lépcsőin ment keresztül, annak szelleme telítette lelkét s ezért heti órái leadásával nem látta elvégzettnek és befejezettnek dolgait, hanem egész maga valóját áldozta egyházának, az iskola és főként a nevelés munkájának és sokat szídot, de szeretett diákjainak. A régi tanárképzés és nevelési rend utolsó tiszteletreméltó képviselője. Utána, alkalmaztatása után nem sokkal következik az 1883. évi középiskolai törvény, mely a tanárképzés addigi módját és útjait teljesen megváltoztatja. Irodalmilag is működött. E működésének legjellemzőbb vonása: létesíteni, éberré és elevenné tenni az angol és amerikai és magyar unitáriusok közötti kapcsolatokat és érintkezéseket s ezeken keresztül szolgálni a magyar nemzet törekvéseinek ismertetésével a nemzeti ügyet. Amerikai útja alkalmával az egyházi folyóiratok és napilapok nagy rokonszenvvel emelték ki küldetése e szép eredményét s az a megbecsülés és általános ünneplés, melyben visszaérkezése alkalmával az egész város minden rendű és felekezeti vezetői részéről részesült, mutatja azt az értékelést, melyben felekezeti korlátokon túlmenően külföldi nemes propaganda-munkáját részesítették.

Kiemelendőnek tartom azt is, hogy ő gyűjtötte össze apósa, Kriza János költeményeit, melyeket a Kisfaludy-társaság 1894-ben kiadott. Ezzel hasznos szolgálatot tett irodalmunknak. Apósa emlékének kegyeletes védelmezéseért irodalmi pört is állott Benedek Elekkel.³⁸

39. *Ulár Pál* (1891—1893). Nógrádon született r. kath. vallású szülőktől. A gimnáziumot Vácon, az V—VII. osztályokat a budapesti kegyesrendi főgimnáziumban végezte, ezután a piarista rendbe vétetett fel s 1854-ben visszakerült Vácra noviciátusra. Az ujoncév leteltével a VIII. osztály végzésére Pestre

³⁸ Életét, irodalmi műveinek teljes felsorolását l. a kollégium 1904/5. évi Értesítőjében e sorok írójától.

rendelték. 1856 szept.-ében érettségi vizsgálatot tett s Tatába ment kijelölt tanári állása elfoglalására. Azután Léván, Sátoralja-Ujhelyen, Mármaroszigeten, Veszprémben, Vácon tanított. Aldozásra való felszentelése után Kassán tanárkodott. 1864/65-re Kiszeebenben igazgatónak nevezte ki a rend, ahonnan 1865-ben Kolozsvárra helyezték. Itt tanított 1873-ig. Itt ismerkedett meg s kötött meleg baráti viszonyt Simén Domokossal. Megbeszélve vele a dolgot 1873-ban az unitárius vallásra tért s az 1873/74. isk. évre tanárnak alkalmaztatott. Innen két ízben kapott meghívást tanári állásra, de — mint írja a főiskola tanári anyakönyvében — „rút hálátlanságnak tartom elhagyni azt az iskolát, mely szerető anyaként ölelt keblére s csak egyszer szomorított meg, mikor 1891-ben az igazgatói tisztet rám ruházta. Ennek sohasem kellett volna megtörténnie“. 47 éves tanárkodása alatt a gimnázium összes tárgyait tanította az egészségtan kivételével. Nálunk főtantárgya a görög volt. Pálfi Márton⁸⁹ hűen és igazán jellemzi tanító egyéniségét, szembeállítva a katolikus és protestáns iskolák hagyományos szellemének ellentétes voltát: „módszere mindvégig egyenes és következetes tagadása volt mindannak, ami nálunk a nagy Brassai lángírása nyomán fejlődött hagyománnyá“. Brassai az elmét köszörüli, Ulár tömi. Csöndes, nyugodt, komoly méltósággal lép be az osztályba, körülhordozza lassan tekintetét, még lassabban előveszi nótesztét, szólit s a diák felelni kezd „szépen, okosan, ész nélkül“, amint kedves humorral mondani szokta. Jóízű tréfák, ártatlan kötődések, tréfás kiszólások enyhítik a drukkot. Humora sohasem bántott, mindig feloldotta a helyzet feszültségét derültségével, vidámságával. Ezt a rigmust csinálták róla diákjai:

Ulár Pál jó tanár,
Csakhogy rosszul kalkulál.

A „rosszul kalkulálás“ szigorú, el nem néző bírálatot jelent. Ünnepeyes ceremóniák között osztotta ki mindig az írásbeli dolgozatokat, melyeket pedáns lelkiismeretességgel javított, a hibák száma szerint rendezett s a hibák számát és az érdemjegyet görögül felolvasva, másnap mulhatatlanul kiosztott. A társadalmi érintkezésben mindig kifogástalanul előzékeny és udvarias. Barátságos összejöveteleken a fehér asztal mellett a fiatal tanárok „princeps iuventutisa“. Mindenkivel szemben jószívű. Vidám bölcse az életnek. Élete vége felé visszavonult, összejövetelekről mindig hiányzott. Iskolai év végén nyugalomba készült. Úgy várta a húsvéti szünetet, mint

⁸⁹ A kollégium 1902/903. évi Értesítője.

a kisdíák, hogy szeretett unokahugához utazzék Ipolyságra. Nem zárhatta karjaiba, mert a halál útközben ragadta el.

1873-ban megnősült, gyermekei nem voltak.

Irodalmilag nem munkálkodott.

40. *Boros Sándor* (1893—1900). Tordátfalván született 1863 jun. 11-én. A gimnázium két alsó osztályát Keresztúrt, a többi Kolozsvárt végezte. 1882-ben érettségét tett s beiratkozott a kolozsvári egyetemre. Mint I. éves egyetemi hallgató — írja életrajzában — „egyedüli és utolsó tanítványa voltam Brassai bácsinak, aki igaz örömmel fogadott és oktatott”. Tanári oklevél megszerzése, önkéntesi éve leszolgálása és a tiszti vizsgálat letétele után 1887-ben segéd-, 1888-ban helyettes tanárnak alkalmaztatott. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskola segélyezésére kötött szerződés értelmében 1891 május 27-én a nyugalomba vonult Pap Mózes helyére rendes tanárrá nevezte ki. Állásába Kanyaró Ferenc és Nagy Gyula tanárokkal együtt 1891 nov. 5-én iktattatott be. Ők az első tanárok, kik hazai egyetemen nyerték kiképeztetésüket. 1893 ápr. 12-én a belső emberek nyugdíjintézetének pénztárnoka lett, ugyanez év okt. 30-án igazgatónak választották.

Ekkor nyílt meg az ő rendkívüli adminisztratív képességei és fiatalos, lendületes lényé számára a munkatér. Sok és sokféle a munka, ami reá várt. Az állami középiskolák az 1883. évi középiskolai törvény alapján, ha nem is bőséges, de kielégítő anyagi eszközök birtokában kihívó versenyre keltek a sok százados és dicsőséges multtal, de annál kevesebb anyagi erővel rendelkező felekezeti iskolákkal. Az egyházak féltő gonddal őrizték iskoláik autonómiáját. Viszont a kormány a törvény rendelkezései értelmében követelésekkel állott elé, melyek teljesítése az egyházak anyagi romlása nélkül lehetetlen volt. Így kerültek az egyházak abba a helyzetbe, hogy autonóm jogaik csorbításával is kénytelenek voltak kérni és elfogadni az államsegélyt. Ez volt sorsa a mi iskolánknak is. Az állam a segélyezés fejében bizonyos jogokat követel az iskolák felett. Nem kiméli a régi hagyományokat, évszázadok folyamán kialakult, néha megcsontosodott szokásokat és intézményeket, melyeket a kor igényeihez és kívánalmaihoz képest akar reformálni. Megtartani a multból azt, ami jó és értékes, eldobni azt, ami csak sallang és akadályozza a haladást, átvenni és megvalósítani az állam kívánalmi közül azokat, melyek a fejlődés útját egyengették, ez volt a feladat, mely az új igazgatóra várt. És ez a feladat benne emberére talált. Szerencsésen egyesült benne a mult értékei iránti tisztelet s az egyház szelleme a haladás és fejlődés vágyával. És megindul iskolánk történetében a haladásnak egy felfelé ívelő korszaka, amelyet csak a világháború sok baja és szomorúsága

szakít meg. Új, jól képzett, modern gondolkozású tanárok sorakoznak melléje a nevelő- és szervezőmunka barázdájába, akik nagy munkakedvvel és alkotó vágygal fognak munkához. Ő, a vezér, lelkes, minden új és helyes gondolat megvalósítására lelkesen kész, mert tudja, hogy megértő munkatársak állanak mögötte.

Csak egy néhány dolgot említek, hogy a legújabb korba való átmenet állomásait szemléltessem. Kezdeményezésére 1895-ben eltöröltetett az *esküdtszék*. A maga korában helyes intézmény, mely a régi diáki társaság autonómikus jogrendjéből nőtt ki. De idők folyamán elfajult, mert idősebb diákok és teológusok olyan kihágásokban ítélkeztek, melyekben talán maguk is résztvettek s olyanok felett, kikkel együtt voltak hibásak. Az iskolai rendszabályok sok elavult és az újabb viszonyok közé nem illő intézkedéseit revízió alá vette s az 1896/97. iskolai év elején már életbelépnek az új rendszabályok. Megalakult az 1894/95. iskolai év folyamán a nagy könyvtárból állandó használatra a tanári könyvtár a tanári szobában, amely tanácskozási helyiségül szintén most rendeztetett be. Eddig nem volt ilyen, hanem a tanári kar egy szűk kis helyiségben szorongott az igazgatói irodában. Megvetettük alapját a történelmi és filológiai múzeumnak. 1895/96-ban külön szervezeti és fegyelmi szabályzatot kap a papnevelő-intézet és az elemi iskola. Megváltozik a magántanítás eddigi rendszere: az alosztályu tanulók felügyelőkre bizattak. 1896/97-ben a papnövendékek és gimnáziumi tanulók önképzőköre külön vált. 1897/98-ban először készült az oktatás irányítására állandó tanmenet. Kezébe vette s megvalósította a nagyobb tanulmányi kirándulásokat. Különös figyelmet fordított a testi nevelésre. Az internátusi tanulókra kötelezővé tette a rendszeres fürdést. Megvalósította a játékdélutánokat a *Kismezőn*, mely azelőtt bérbe volt adva, tanári felügyelet mellett. Primitív és jogos igényeknek meg nem felelő internátusunk kérdésével ismételten és behatóan foglalkozott s a rendelkezésére állott csekély eszközökkel igyekezett segíteni az állapotokon. És mennyi szeretettel, odaadással, lelkesedéssel védte, segítette a létesülésében ezer meg ezer akadállyal küzködő új iskola gondolatát. De nem érthette meg felépülését, megnyitását. 1900 június 28-án rövid pár napi betegség után meghalt.

Mint tanár mennyiségtant tanított. A mennyiségtan a tanulók nagyobb részének nem kedves tárgya. Nehéz, az elmét rendkívüli módon próbára teszi. A tanárnak értelmes magyarázattal jóindulatulag kell a tanulónak segítségére menni az appercipiálásban. Boros tudta ezt s világos, okfejtő magyarázataival igyekezett közel vinni ezt a tantárgyat a tanuló lelki

világához. Mint kartárs lelkes, lendületes, megértő, szíves, jó barát, akivel öröm volt együtt dolgozni, mert a nehézségek nem kedvetlenítették, nem szegték szárnyát. Szemeit a célra irányította s az akadályokat fel sem vette. Kora halálát őszinte lélekkel gyászolta mindenki, aki lelkes és lendületes lényét ismerte.⁴⁰

41. *Dr. Nyiredy Géza* (1900. VII. 1.—1900. X. 31.). 1861 ápr. 20-án született Nagyajtán. Iskoláit szülőfalujában, a brassói luth. iskolában, Székelykeresztúrt és Kolozsvárt végezte. 1882 őszén a kolozsvári egyetem math. és természettudományi karára iratkozott be s egyetemi hallgató korában két ízben nyert pályadíjat. Absolutóriuma elnyerése után a vegytani intézetnél gyakornok lett. 1886-ban természetrajz—vegytanból tanári oklevelet szerzett s ősszel azon a napon, melyen édes atyját temették, második tanársegéddé nevezték ki, 1888-ban pedig a gyógyszerészgyakornoki tanfolyam vezetőjévé. 1889-ben doktorrá avatták. 1890-ben helyettes tanár lesz, majd 1892-ben rendes tanár. 1893 márc. 16-án volt ünnepélyes beiktatása Péterfi Lajossal és e sorok írójával egyszerre. Ugyanez évben neveztetett ki a kolozsvári hadosztályparancsnokságnál fennállott s az egyévi önkéntesi szolgálatra képesítő vizsgálatok tartására kiküldött bizottságba vizsgáló-biztossá. 1899-ben a gyógyszerész-egylet tiszteletbeli tagjává választotta. 1912-ben gyógyszerész tanári munkásságának negyedszázados évfordulóján az egyetem vegytani intézetében szép jubileumon ünnepelték, ahol kartársai nevében e sorok írója köszöntötte. Alapos képzettségű tudós, és gyermeki lelkű ember volt. Tanítványai szerették, rajongtak érte. Nekik ő *Géza bácsi* volt. A kollégium szép és gazdag természetrajzi és vegytani gyűjteményét, melyet apósa, Benczédi Gergely tanár kezdett öntudatosabban gyarapítani, állandóan és szeretettel gondozta, rendezte és növelte. Szép természetrajzi és vegytani gyűjteménye a legjobb és leggazdagabb középiskolai szertárakhoz tartozik. Az ásványgyűjteményt bővítette, szakszerűen rendezte és leltározta. Ő maga is, tanítványai is nagyon sokat gyarapították. Meghonosította és rendszeressé tette a természetrajzi tanulmányi kirándulásokat, melyeken közvetlen szeretetreméltóságával és alapos ismereteivel az ifjúságból a természet barátjait tudta nevelni. Tanítványaitól nem állott távol a tanári katedra olimpusi magaslatán, hanem leszállott közéjük. Egyéniségéből a szeretetnek az a titkos, áldott fluiduma áradott, amely csalahatatlannal megnyerte tanítványai szívét. A tanuló nem félelemmel és szorongással, hanem örömtől pirult arccal közeledik

⁴⁰ V. ö. Unitárius Közlöny, 1900 és a kollégium 1900/901. évi értesítőjét.

hozzája. Ez a megnyerő, mindenkit meghódító, elbájoló meleg szeretet ömlik el egész lényén.

Boros Sándor váratlan és korai halála után akarata ellenére püspöki utasításra került az igazgatói állásba, melyben 1900 jul. 1-étől azon évi őszi Főtanácsig működött, mikor e sorok írója választatott igazgatóvá. Tanuja voltam azoknak a mindennapi gyötrelmeknek, melyek között e nem várt állás kedvetlenül végzett teendőit intézte és szemlélője annak, minő fáradtan vonszolta magát e négy hónap lélekölő adminisztrációja közepette s mennyire fellelegzett, mikor a Főtanács választása után megszabadult e terhektől. Testileg, lelkileg felújulva tért vissza tanári katedrájára. Fáradhatatlanul és pihenést nem ismerve munkált egész életében. Neki nem volt nyári vakációja sem. Mikor az iskolai év bevégeztével a többi tanárok elszéledtek, ki erre, ki arra faluzni, nyaralni és pihenni, ő akkor a gyógyszerészgyakornokok nyári tanfolyamának gondját vette fel s egész nyáron intézte pihenés nélkül, hogy aztán szeptemberben az új iskolai év elején megint munkába álljon. Ez a szünetnélküli munka megbosszulta magát. Szív- és vesebaj támadta meg. Kedves mosolygás helyett fáradtság ült arcára. 1914 jun. 11-én meghalt. A város és testületek osztatlan nagy és mély részvéte mellett az intézet előcsarnokából szakadó záporban kísértük ki a temetőbe. Az igazgatóság drága emlékének fenntartására, koszorúmegváltás címen, nevére emlékalapot létesített, melyre már a gyűjtés megindítása első napjaiban 1271 K. 12 f. gyűlt össze.

Értékes szaktudományi munkásságot fejtett ki a vegytan és növénytan területén.

Cikkei: A különböző tudományok egymáshoz való viszonya. Ker. Magvető, 1896. — A növényi levél és annak legfontosabb élettani működése. U. o. 1903. — Tanulmányok a zsírok és olajokról. Gyógyszerészeti Hetilap. — Útmutatás a tápszerek vizsgálatához. Kézikönyv orvosok, gyógyszerészek részére. — Gyógyszerisme. Tisztiorvosok, gyógyszerészek részére. (Dr. Issekutz Hugóval és dr. Jakabházi Zsigmonddal együtt.) 1895. — Tanulmány a növénylevelekről. (Székfoglaló értekezés.) — A metamorf palákról. (Gyógyszerészeti Hetilap.) — Analitikai kémia. Kézikönyv az egyetemi kémiai előadásokhoz. — Szerves vegytani tanulmányok. (Gyógyszerészeti Hetilap.) — Adatok Magyarország ásványainak vegyi ismeretéhez. (Orvos-természettud. Értesítő.) — Nehány ásvány vegyi összetételéről. U. o. Németül is megjelent. — A festő-anyagokról. (Gyakorlati Ipar.) — A glicerinnről. (Gyógyszerészeti Hetilap.) — A Brassiaia ismertetése. (Unitárius Közlöny.) 1897. — Minőleges elemző vegytan kezdők számára. — Emlékbeszéd 1901

márc 15-én a gyógyszerészettan hallgatók önképző-körében. (Gyógyszerészi évkönyv, 1901.) — Jelentés a gyógyszerészgyakornoki tanfolyam működéséről. (Gyógyszerészi Hetilap, 1902.) — Az üvegyártásról. (Kolozsvári képes naptár, 1903.) — Mennyileges elemzés normál oldatokkal, tekintettel a magyar gyógyszerkönyvre. II. kiad. 1903. — Titrimetria. Tankönyv orvos- és gyógyszerészettan hallgatók részére. Kolozsvár, 1905. — A chemia rövid vázlatja. Tankönyv gyógyszerészgyakornokok számára. U. o. 1901. — Elemző vegytan egyetemi hallgatók részére és magánhasználatra. U. o. II. r. III. kiadás. 1907. — Szerves kémia, vagy a szénvegyületek kémiája. U. o. 1908. — Tanulmány az olvadó pont depressziójáról. U. o. 1889.

Irodalmi munkásságának jegyzékét l. a kollégium Értesítőjének 1893—1914. évfolyamaiban.
